

OSMANLI MEDENİ YARGILAMA HUKUKUNDA YENİ BİR USUL DENEMESİ: TEBLİGAT-I TAHRİRİYE USULÜ

A NEW PROCEDURE EXPERIMENT IN OTTOMAN CIVIL TRIAL LAW: THE WRITTEN NOTIFICATION PROCEDURE

Müberra KORKMAZ*

Özet: Osmanlı Devleti’nde, 1879 yılında yürürlüğe giren “Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati”, kaynağı itibarıyla şer’i hukuktan gelen kural ve ilkelerin yanı sıra 1807 tarihli Fransız Hukuk Usul Kanunu’ndan da yararlanması dolayısıyla karma bir nitelik taşımıştır. İlgili düzenleme, kapsamına aldığı nizamiye mahkemelerindeki medeni yargılamaların, hukuki belirliliğe hizmet eder şekilde daha düzenli ve hızlı yürütülmesine elverişli birtakım hükümleri içermiştir. Yargılama usulü bakımından ise Kanun’un müzakereleri esnasında, yazılilik ilkesinin yargılama sürecinde etkin kılınması teklifi gündeme gelmiştir. Ancak gerek Osmanlı halkı ve adli teşkilatının mevcut durumu, gerek çeşitli sosyal, ilmi ve mali gerekçelerle şer’iye mahkemelerinde geçerli olan ve sözlülük ilkesinin ağırlıkla benimsendiği usulün devam ettirilmesi uygun görülmüştür. Fakat ilerleyen süreçte, sözlülük ilkesinin esnek karakterinin de buna zemin hazırlamasıyla uzayan davalar ve uygulamada görülen çeşitli aksaklıklar, yazılilik ilkesinin daha etkin kılındığı bir usulün kabulü konusundaki fikirleri güçlendirmiştir. Bu doğrultuda 1911 yılında yürürlüğe konulan Zeyl ile “tebligat-ı tahririye usulü” benimsenmiştir. İlgili usul çerçevesinde temel değişiklik, davanın açılmasının hemen ardından taraflarca iddia, savunma ve delillerin hükme esas olmak ve sonrasında bunların artırılması veya değiştirilmesi mümkün olmamak üzere, bir layiha ile yazılı şekilde mahkemeye sunulmasını öngören bir usul kesitinin yargılamaya eklenmiş olmasıdır. Uygulamada işlerlik kazanabilmesi için bu usul, katı bir şekilde benimsenmemiş; alternatif bir yöntem öngörülmüş, ayrıca bazı durumlarda hâkim heyetine tanınan takdir yetkisi ile kısmen veya tamamen uygulanmamasına da imkân tanınmıştır. Fakat buna rağmen, adli personelin keyfi eylemleri ve yetersizlikleri-

* Dr. Ar. Gör., Çankaya Üniversitesi, Hukuk Fakültesi. E-posta: muberrakorkmaz@cankaya.edu.tr Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-4665-1840>. Gönderim Tarihi: 27.10.2025, Kabul Tarihi: 23.01.2026.

nin yanı sıra, halkın da bu usule uygun hareket edecek teknik, ilmi ve mali imkânlardan yoksun oluşu, söz konusu esnekliğin suistimaline neden olmuş; uygulamada umulan sonucun elde edilmesini engellemiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Medeni Yargılama Hukuku, Hukuk Reformu, Osmanlı Yargılama Usulü, Nizamiye Mahkemeleri, Yazılılık İlkesi

Abstract: The “Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı” which came into force in the Ottoman Empire in 1879, had a mixed character due to the fact that it benefited from French Code of Civil Procedure as well as the rules and principles originating from Sharia law. The relevant regulation includes some provisions that are suitable for the more orderly and rapid conduct of civil trials in the nizamiye courts within its scope, serving legal certainty. In terms of trial procedure, during the negotiations of the Law, a proposal was brought to the agenda to make the principle of written form effective in the trial process. However, due to the current situation of the Ottoman people and the judicial organization, as well as various social, scientific and financial reasons, it was deemed appropriate to continue the procedure in the Sharia courts which heavily adopted the principle of oral judgment. However, in the following period, the flexible character of the oral principle paved the way for this, and the prolonged cases and various problems encountered in practice strengthened the ideas about the acceptance of a procedure in which the written principle was made more effective. In this regard, “the written notification procedure” was adopted with the Zeyl that came into force in 1911. The fundamental change in the relevant procedural framework is the addition of a procedural section to the trial, which requires the parties to submit their claims, demands, defences and evidence in writing, with a draft, which will form the basis of the judgment and which cannot be increased or changed later. In order to be effective in practice, this procedure has not been strictly adopted; an alternative method has been envisaged, and in some cases, the discretionary power granted to the panel of judges has allowed it to be partially or completely not implemented. However, the arbitrary actions and inadequacies of the judicial personnel, as well as the public’s lack of technical, scientific and financial means to act in accordance with this procedure, have led to the abuse of this flexibility and prevented the expected results from being achieved in practice.

Keywords: Ottoman Civil Procedure Law, Law Reform, Ottoman Trial Procedure, Nizamiye Courts, The Principle Of Written.

GİRİŞ

İhkak-ı hak (kendiliğinden hak alma) yasağı, en eski hukuk sistemlerinden beri benimsenen temel ilkelerden biridir. Modern devletlerde yargılama yetkisi devletin tekelinde olup; genel olarak devlet,

kurmuş olduğu yargı mercileri (mahkemeler) vasıtasıyla hukuki himaye sağlamıştır.¹

Adli yargının bir türü olan medeni yargılama hukuku (hukuk yargısı), hukuk mahkemelerinin özel hukuk alanındaki yargısal faaliyetlerinin tümünü ifade etmekte olup;² devlet bu alanda söz konusu hukuki himayenin önemli bir bölümünü bu şekilde temin etmeyi amaçlamıştır. Medeni yargılama hukukunun kapsamı ve amacı da bu doğrultuda tayin edilmesi gereken hususlar olarak karşımıza çıkmıştır.

Günümüz hukukunda özel hukuk alanındaki yargısal faaliyetler, genel olarak özel hukuktan kaynaklanan uyuşmazlık ve taleplerin çözüme kavuşturulması veya karara bağlanmasında işlev üstlenen yargı mercilerinin kuruluş, görev ve yetkileriyle izleyecekleri yargılama usullerini, çalışma şekillerini, yargılama sürecinde işlerlik kazanacak olan ilkeleri, kullanılacak olan ispat araçlarını ve bu araçların sunulma yöntemlerini belirleyen; yargılama süreci sonunda ise ne gibi kararlar alınacağı ve alınan bu kararlara karşı gidilebilecek hukuksal çare türlerini düzenleyen kuralların tamamını içermiştir.³

Kapsamı genel hatlarıyla bu şekilde tayin edilen medeni yargılama hukukunun amacı konusunda ise doktrinde çeşitli görüşler⁴ ileri

¹ Yavuz Alangoya/M. Kamil Yıldırım/Nevhis Deren-Yıldırım, *Medenî Usul Hukuku Esasları*, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2009, s. 3; Ramazan Arslan/Ejder Yılmaz/Sema Taşpınar Ayvaz/Emel Hanağası, *Medenî Usul Hukuku*, Güncellenmiş 11. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2025, 51-52; Murat Atalı/İbrahim Ermenek/Ersin Erdoğan, *Medenî Usul Hukuku*, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2025, s. 2-3.

² Süha Tanrıver, *Medeni Usul Hukuku*, C. I (Temel Kavramlar ve İlk Derece Yargılaması), 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020, s. 112; İlhan E. Postacioğlu/Sümer Altay, *Medeni Usul Hukuku Dersleri*, 7. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015, s. 5-6; L. Şanal Görgün/Levent Börü/Mehmet Kodakoğlu, *Medenî Usul Hukuku*, Değiştirilmiş, Genişletilmiş ve Yargı Kararları İşlenmiş 12. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2023, s. 2.

³ Tanrıver, s. 121; Hakan Pekcanitez/Oğuz Atalay/Muhammet Özkes, *Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*, 6. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2018, s. 7.

⁴ Bu hususta, maddi hukuka ilişkin hakların himayesi, adaletin sağlanması, taraflar arasındaki uyuşmazlığın ortadan kaldırılması, hukuki barışın sağlanması, hukuk güvenliği ve kesinliğinin gerçekleştirilmesi, maddi gerçeğe ulaşılması gibi çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Söz konusu görüşler hakkında bkz. Sema Taşpınar, "Medenî Yargılama Hukukunda Amaç Sorunu", *Av. Dr. Faruk Erem Armağanı*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 1999, s. 761-787; Pekcanitez/Atalay/Özkes, s. 7-10.

sürülmüştür. Bunlar içerisinde en yaygın olarak benimsenen⁵ “maddi hukuka ilişkin hakların himayesi” ile “gerçeğe ulaşılması” görüşleri ön plana çıkmıştır.⁶

Esasında medeni yargılama hukuku, yukarıda kapsamı ifade edilen yargısal faaliyetlerin nasıl gerçekleştirileceğini açıklayan, usuli/şekli kurallardan oluşmuştur.⁷ Benimsenen yargılama usulüne göre ise bu kurallar farklı sıra ve ağırlıklarla benimsenebilmiştir. Her hâlükârda benimsenen usulün, medeni yargılama hukukunun amacına uygun olması önemlidir.⁸ Ancak bunun yanı sıra, bir yargılama usulünün geçerli kılınmasında, başka bir ifadeyle yargılama hukukuna hâkim ilkelere hangi oranda benimseneceği konusunda, toplumsal, ekonomik, siyasal vb. şartlar da diğer önemli etkenler olarak ortaya çıkmıştır.

⁵ Ali Cem Budak, “Alangoya’ya Göre Yargılamanın Amacı ve Hâkimin Gerçeği Aramaktan Vazgeçmesi”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, 2019, s. 35.

⁶ Bu iki görüş özelinde bir fikir ayrılığı, doktrini bir dönem yoğun olarak meşgul etmiştir. Bir görüş, medeni yargılamanın özellikle ceza yargılaması ile arasındaki farklılıklardan hareketle maddi-şekli gerçek ayrımı yaparak amacın, maddi hukuka ilişkin hakların himayesi olduğunu; ancak bu amacı gerçekleştirirken de temel unsurun gerçeği aramak olması gerektiğini savunmuştur. Yaygın olarak benimsenen bu görüş için bkz. Ali Cem Budak/Varol Karaaslan, *Medeni Usul Hukuku*, 4. Baskı, Adalet Yayınları, Ankara, 2020, s. 3-4; Buna karşılık, yapılan şekli-maddi gerçek ayrımı reddedilerek tek bir gerçekliğin olduğu ve amacın da bunu ortaya çıkarmak olması gerektiği ileri sürülmüştür. Buna göre, birden fazla usulün varlığı, birden fazla ya da farklı gerçeklikler olmasından değil; tek gerçekliğe ulaşmak için her usulde ona uygun yöntemlere işlerlik kazandırılmasından kaynaklanmaktadır. Maddi hukuka ilişkin hakların himayesi, medeni yargılama hukukunun konusu ve işlevi olabilir; ancak esas ulaşılmaya çalışılan amaç, gerçek olmalıdır. Nitekim hâkimin bu amaca bağlı kalıp bunun için çaba göstermesinin, sağlıklı bir yargılama ve karar sürecinin de temelini teşkil edeceği savunulmuştur. İlgili görüş için bkz. Alangoya/Yıldırım/Deren-Yıldırım, s. 3-8; Tanrıver, s. 127-129; Budak ise burada gerçek bir görüş ayrılığından ziyade “amaç” kelimesine farklı anlamlar verilmesinden kaynaklanan görünüşte bir ayrılığın olduğunu savunmuştur. Yazara göre gerçeklik görüşüne karşı çıkanlar, amaç kelimesine daha çok “konu” ve “işlev” anlamını yüklemişlerdir. Budak, s. 37-39. Medeni Usul Hukukunun amacı hakkında ayrıca bkz. Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz/Hanağası, s. 48-49; Görgün/Börü/Kodakoğlu, s. 4-6.

⁷ Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz/Hanağası, s. 51.

⁸ M. Kamil Yıldırım, “Teksif ve Sözlülük İlkeleri Açısından Yargılama Usulleri Hakkında Düşünceler”, *Prof. Dr. Ergun ÖNEN’e Armağan*, İstanbul, 2003, s. 490.

Söz konusu ilkelerden sözlülük ve yazıllık ilkelerine, çalışmamız kapsamında özellikle önem taşıması sebebiyle kısaca değinmekte fayda görülmektedir. Sözlülük (şifahilik) ilkesi, yargılamada sadece sözlü olarak ifade edilen hususların; yazıllık ilkesi ise sadece yazılı olarak ileri sürülen ve yazılı hale getirilmiş bulunan hususların esas alınıp hükme dayanak yapılabileceğini öngören yargılama hukuku ilkeleridir. Her ikisinin de sakınca doğurabilecek ve fayda sağlayacak tarafları mevcuttur. Buna göre yazıllık ilkesi, yargılamanın daha sistematik bir düzen içerisinde yürümesini ve dava malzemesinin sağlıklı ve doğru bir biçimde tespitini mümkün kılarken; sözlülük ilkesi diğerine nazaran daha canlı ve dinamik bir yargılama süreci tesis edebilir. Sözlülük ilkesinin en büyük sakıncası ise yargılamanın uzamasına sebebiyet verebilmesidir. Medeni yargılama hukukunda hangi usul benimsenmiş olursa olsun, her iki ilke de birlikte uygulanmış; ancak uygulanma ağırlıkları benimsenen politikaya ve dolayısıyla usule göre değişkenlik arz edebilmiştir.⁹

Osmanlı Devleti'nde Avrupa adli teşkilatı ve hukuku örnek alınarak Tanzimat Dönemi'nde kurulan nizamiye mahkemeleri ve burada uygulanmak üzere kabul edilen maddi hukuka ilişkin düzenlemeler, yargılama hukukuna dair hükümlerin de ayrı bir kanun ile düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda nizamiye mahkemelerindeki medeni yargılamalara dair temel düzenleme olarak karşımıza 1879 yılında yürürlüğe giren *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkat*¹⁰ (Hukuk Usul Kanunu/UMHK) çıkmıştır. Söz konusu Kanun'da, yargılamanın daha düzenli, belirli ve hızlı gerçekleşmesi amacıyla bazı hükümler öngörülmüşse de esas olarak yargılamanın sözlü şekilde ve gayet basit bir usulde yürütüldüğü şer'îye mahkemelerinde geçerli usulden önemli bir farklılık getirilmemiştir.

Kanun'un yaklaşık otuz yıllık uygulamasında görülen sıkıntı ve aksaklıklar üzerine, 1911 yılında, bunlara çözüm olabileceği düşünülen ve genel olarak yazıllık ilkesinin daha etkin şekilde işletilmesini

⁹ Tanrıver, s. 377-378; Alangoya/Yıldırım/Deren - Yıldırım, s. 186-187. Yazıllık ve sözlülük ilkeleri hakkında ayrıca bkz. Arslan/Yılmaz/Taşpınar Ayvaz/Hanağası, s. 170-171; Görgün/Börü/Kodakoğlu, s. 318.

¹⁰ Düstur, I. Tertip, C. IV., (H. 2 Recep 1296/R. 10 Haziran 1295) M. 22.06.1879, s. 257 vd.

öngören “tebligat-ı tahririye usulü” (yazılı tebligat usulü), 1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu’nda pek çok değişiklik gerçekleştiren 2 *Recep 1296 tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun*¹¹ (Zeyl) ile ilk derece nizamiye mahkemelerinde geçerli kılınmıştır.

Bu çalışma, 1911 yılında yürürlüğe konulan söz konusu tebligat-ı tahririye usulünün amacı, hukuki özellikleri ve bu çerçevede öngördüğü yargılama safhaları ile bahse konu usulün uygulamaya nasıl yansıdığını, 1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu’nun ilga edilen ilgili hükümleri ile kıyaslayarak incelemeyi amaçlamıştır.

Söz konusu amaç doğrultusunda çalışmada, medeni yargılama hukukuna dair Düstur’da yer alan ilgili kanuni düzenlemeler temel kaynak olarak kullanılacaktır. Bahse konu kanunlarda yer alan hükümlerin izahı, amacı, yorumu ve uygulamaya yansımalarını değerlendirebilmek bakımından ise izahname, esbab-ı mucibe layihaları ve Osmanlı hukukçularının yazmış oldukları ilgili düzenlemelere dair şerhler ile dönemin dergi ve gazetelerindeki makale ve yazılardan yararlanılacaktır.

Çalışmada öncelikle Osmanlı’dan günümüze Türk medeni yargılama hukuku, genel olarak yürürlüğe giren kanuni düzenlemeler, kaynakları ve benimsenen usuller çerçevesinde özetlenecektir. Ardından tebligat-ı tahririye usulünün getirdiği yenilikleri ve amacını değerlendirebilmek adına Tanzimat Dönemi’nde 1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu’nda takip edilen usul ve genel özellikleri, yargılama aşamalarına ayrılarak açıklanacaktır. Daha sonra çalışmanın ana konusu olan tebligat-ı tahririye usulünün anlamı, bu usulle amaçlanan faydalar, genel özellikleri, yine yargılama aşamalarına ayrılarak ve eski usulle karşılaştırmalı şekilde değerlendirilecektir. Son olarak söz konusu usulün uygulamaya nasıl yansıdığı incelenecektir.

¹¹ Düstur, II. Tertip, C. III, (H. 8 Rebiülahir 1329/R. 26 Mart 1327) M. 8.04.1911, s. 261 vd. Ayrıca bkz. “Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-u Muvakkati’nin bazı mevad-ı makamına kaim olmak üzere bu kere tanzim olunup Meclis-i Ayan ve Mebusanca tadilen kabul ve tasdik olunan mer’iyet-i ahkâmına bala istizan irade-i seniyye cenab-ı padişahi şeref müteallik buyrulan mevad-ı kanuniye suretidir.”, *Takvim-i Vekayi*, (H. 18 Rebiülahir 1329/R. 4 Nisan 1327) M. 18.04.1911, Sene 3, No. 800, s. 1-7.

I. GENEL OLARAK OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRK MEDENİ YARGILAMA HUKUKU

Tanzimat öncesi dönemde, kadı tarafından yargılama faaliyetlerinin yürütüldüğü şer'îye mahkemeleri, ilk derece mahkemesi olarak görev yapmış temel yargı kurumudur.¹² Bu mahkemelerde yargılamanın uzamasına sebep olabilecek şeylerden mümkün olduğunca kaçınılmaya çalışılmış; kadılar, ihtiyacı karşılayacak şekilde gayet sade ve basit bir usulde yargılama yapmıştır.¹³ Nitekim geciktirilmiş adalet bir zulüm olarak addedilmiş ve bu sebeple davayı gereksiz yere uzatıp sürüncemede bırakan kadıların eylemleri, görevden alınmayı dahi gerektiren bir suç olarak kabul edilmiştir.¹⁴

Kadılar şer'îye mahkemelerinde, yargılama faaliyetlerini yürütürken İslam hukukçuları arasında itibarlı addedilen fıkıh ve usul-i fıkıh kitapları, ilam ve hüccetlerin nasıl yazılacağını gösteren sakk mecmuaları başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanmış; bu kaynaklarda benimsenen yargılamaya hâkim ilkeler, kadılar için temel yol gösterici olmuştur.¹⁵

Şer'îye mahkemelerinde hukuk ve ceza davalarına dair ayrı usuller söz konusu olmamakla birlikte¹⁶, açıklık (alenilik), adalet ve eşitlik, hızlilik, dürüstlük kuralı ve sözlülük ilkesi, medeni yargılama hukukunda işlerlik kazanan temel ilkeler olarak ifade edilebilir. Medeni yargılamaya hâkim olan bu ilkelerden sözlülük ilkesi uyarınca davanın açılması, tarafların beyanları, delillerin ileri sürülmesi ve karar aşamaları sözlü olarak gerçekleştirilmiştir. Ancak nadir olmakla birlikte, yazılı şekilde dava açılmasında da herhangi bir sakınca görülmemiştir.¹⁷ Dolayısıyla bu ilkenin yargılamanın hızlı ve dinamik bir şekilde

¹² Abdullah Demir, *Osmanlı Mahkemesi - Medeni Yargılama Hukuku*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2010, s. 33-34, 225.

¹³ Ahmet Akman, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Usul Hukukundaki Gelişmeler", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 1, 2019, s. 448.

¹⁴ Şer'îye mahkemelerinde gerçekleştirilen medeni yargılama hukuku hakkında geniş bilgi için bkz. Demir, s. 77-224; Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 117-123.

¹⁵ Demir, s. 201-202, 226.

¹⁶ Bayındır, s. 117.

¹⁷ Demir, s. 19-23, 203-204.

cereyan etmesine sunduğu katkının yanı sıra, ilgili dönemin sosyo-ekonomik şartları ve halkın okur-yazarlık durumuyla da yakından ilgili olduğu değerlendirilebilir.

Görüldüğü üzere, Tanzimat Dönemi'ne kadar çeşitli kaynaklarda dağınık şekilde bulunan yargılama hukukuna dair hükümler, Hanefi içtihatları uyarınca (1868-1876) *Mecelle*'nin 14, 15 ve 16. Kitaplarında kısmen tedvin edilmiştir. Ardından Kanun-ı Esasi de söz konusu hükümleri aynen benimsemiştir.¹⁸

19. yüzyılın başlarından itibaren ve büyük oranda Tanzimat Dönemi ile birlikte, pek çok sosyal, ekonomik ve siyasi sebebin zorlamasıyla yargılama yapan çeşitli meclis ve mahkemeler, şer'îye mahkemelerinin yanında Osmanlı adli teşkilatına dâhil olmaya başlamıştır. Bu değişiklik, var olan şer'î ve örf'î hükümlerin Avrupa kanun tekniği uyarınca tedvini veya resepsiyonla Avrupa kanunlarının benimsenmesi yoluyla, yeni kurulan söz konusu mahkemelerde geçerli olacak maddi hukuka dair hükümlerin benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Bu durum doğal olarak oluşan yeni adli yapı ve ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda, yargılama hukukuna ilişkin hükümlerin de değişimini gerektirmiştir.¹⁹

Şer'î yargılama hukukuna dair hükümlerin tedvini anlamında *Mecelle* bir ilk teşkil etmekle birlikte, 19. yüzyılın başlarından itibaren uyuşmazlıkların büyük oranda Avrupa ticari örf ve adetlerine uygun olarak çeşitli komisyon ve meclislerde çözüldüğü ve dolayısıyla değişikliğe ilk ihtiyaç hissettiren alan olan ticari uyuşmazlıklara ilişkin olarak 1861 yılında, *Mecelle*'nin yürürlüğe girmesinden önce resepsiyon yoluyla yargılama hukukuna dair *Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi*²⁰ kabul edilmiştir. Tanzimat Dönemi'nde açılan mahkemelerde ticari davaların yargılama sırasında karşılaşılabilecek sorunlara çözüm olması adına söz konusu düzenleme, Fransız Ticaret Usul Kanunu'nun tercümesi yoluyla yürürlüğe konulmuştur. Bu düzenleme, 1879 tarihli Hu-

¹⁸ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi - Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020, s. 103.

¹⁹ Akman, s.432.

²⁰ Düstur, I. Tertip, C. I, (H. 10 Rebiülahir 1278/R. 3 Teşrinievvel 1277) M. 15.10.1861, s. 780 vd.

kuk Usul Kanunu yürürlüğe girene kadar sadece ticaret davalarında değil, hukuk davalarında da uygulanmıştır.²¹

1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu'nun kaynağı konusunda çeşitli görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte, genel olarak hem 1807 tarihli Fransız Usul Kanunu'ndaki (*Code de Procédure Civile*) hem de Mecelle'deki usul hükümlerine yer vermesi sebebiyle karma bir nitelik arz etmiştir.²² Dolayısıyla 1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu ve onunla aynı anda yürürlükte olan Mecelle'deki usul hükümleri arasında herhangi bir çatışma olmayıp; genel-özel kanun ilişkisi söz konusudur. Bununla birlikte bahse konu Kanun, yargılamaya belirli bir düzen vermeye çalışsa da benimsenen yargılama usulü bakımından önemli bir değişiklik öngörülmemiş; ağırlıklı olarak yargılamanın sözlülüğü ilkesi ve basit bir yargılama usulü takip edilmiştir. Ayrıca ilgili Kanun, ticaret mahkemelerinde uygulanan usulleri de kapsamı dolayısıyla hem hukuk hem de ticari davalarda temel usul kanunu niteliği taşıması;²³ ilerleyen süreçte gerçekleştirilen ek düzenleme ve kısmi tadillerle Cumhuriyet Dönemi'ne kadar varlığını korumuştur.

1911 yılında yürürlüğe konulan Zeyl, 1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu'nda gerçekleştirdiği pek çok değişikliğin yanı sıra, yargılama usulüne dair de önemli yenilikler öngörmüştür. Bahse konu yenilikler tam olarak uygulanamasa da nizamiye mahkemelerindeki medeni yargılama faaliyetlerini daha düzenli, hızlı ve hukuki güvenliği tesis eder şekilde gerçekleştirmek gibi çeşitli amaçlara yönelmesi dolayısıyla Cumhuriyet Dönemi öncesinde önemli bir deneme teşkil etmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde, 1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu'nun medeni usul hukuku alanındaki ihtiyaçlara cevap verebilecek yeterlilikte görülmemesi sebebiyle, gerçekleştirilen hukuk devrimi kapsamında resepsiyonla kabul edilen kanunlardan birini de 18.06.1927 tarih ve 1086 sayılı *Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanu-*

²¹ Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 198; Mehmet Gayretli, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kanunlaştırma Çalışmaları*, 1. Baskı, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2015, s. 268-269.

²² Veldet, s. 198.

²³ Bozkurt, s. 103-104; Gayretli, s. 281; Velidedeoğlu, s. 198; 1879 Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun kaynağına dair farklı görüşler için ayrıca bkz. Gayretli, s. 271-280.

nu²⁴ (HUMK) teşkil etmiştir. 07.04.1925 tarihli İsviçre'nin Neuchatel Kantonu'nun Medeni Usul Kanunu'ndan (Code de Procédure Civile) alınan bu düzenleme, zaman içerisinde çok sayıda değişikliğe tâbi tutulmuş; 12.01.2011 tarih ve 6100 sayılı *Hukuk Muhakemeleri Kanunu*²⁵ (HMK) yürürlüğe girene kadar hukuki varlığını korumuştur.²⁶

II. TANZİMAT DÖNEMİ MEDENİ YARGILAMA USULÜ

Tanzimat Dönemi'nde şer'îye mahkemelerindeki geleneksel usul varlığını korumuş; nizamiye mahkemelerinde geçerli olan medeni yargılama usulü bakımından ise 1879 yılında yürürlüğe giren Hukuk Usul Kanunu, temel düzenleme olarak yer almıştır.

Söz konusu Kanun'un kapsamı, benimsediği usul, bu usulün genel olarak hangi safhalardan oluştuğu ve özellikleri, 1911 yılında yürürlüğe giren Zeyl'de öngörülen usul ile farklarını değerlendirebilmek bakımından önemlidir. Bu doğrultuda öncelikle 1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu'nun (UMHK) ilgili hükümleri ele alınacaktır. Ardından 1911 yılında yürürlüğe giren ve yargılama usulünde önemli farklılıklar öngören Zeyl'in konuya dair hükümleri ele alınarak; bu değişikliğin amacı, umulan faydaları ve uygulamaya nasıl yansıdığı incelenecektir.

A. 2 Recep 1296 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nde (UMHK) Benimsenen Yargılama Usulü ve Safhaları

1879 yılında yürürlüğe giren söz konusu düzenlemedeki ilgili maddelerin metni ve yorumundan anlaşılacağı üzere, Kanun'un kapsamında, nizamiye mahkemelerinin görevine dâhil olan hukuk ve ticaret davaları yer almıştır. Buna göre söz konusu davalar ilk olarak bida-yet (ilk derece) mahkemelerinde görülmüştür. Bu davalardan, konusu beş bin kuruşa kadar olanları kesin; bu değer üzerindeki ise istinaf yoluna başvuru mümkün olmak üzere karara bağlanmıştır. İstinaf yoluna gidilen davalarda verilen kararlar da kesin olup; gerek ilk derece

²⁴ RG. 02, 03, 04.07.1927 - 622, 623, 624.

²⁵ RG. 04.02.2011 - 27863.

²⁶ Türk Medeni Usul Hukuku'nun tarihi gelişimi için ayrıca bkz. Timuçin Muşul, *Medenî Usul Hukuku*, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012, s. 3-5; Tanrıver, s. 123-124.

gerek istinaf incelemesi sonucu verilen kesin kararlar için ise temyiz yoluna başvurulabilmiştir.²⁷

Kanun'da benimsenen yargılama usulü açıkça ifade edilmemekle birlikte, söz konusu Kanun'un yürürlüğü öncesinde şer'îye mahkemelerinde de geçerli olan usulden önemli bir farklılık arz etmediği; genel hatlarıyla yargılamanın sözlülüğü esasının ağırlıklı olarak takip edildiği görülmüştür.²⁸ Benimsenen söz konusu usul uyarınca yargılamanın safhaları ise genel hatlarıyla davanın açılması, muhakeme, karar ve hüküm şeklinde ayrılarak değerlendirilebilir.

1. Davanın açılması²⁹

İlgili Kanun uyarınca hukuk ve ticaret davaları, davacı veya vekili tarafından doğrudan doğruya mahkemeye sunulacak bir "arzuhâl"³⁰ ile açılmıştır.³¹ Doğabilecek zararların önüne geçerek yargılamanın düzenli ve sağlıklı bir şekilde yürümesi ve nizamiye mahkemelerinden beklenen hukuki himayenin sağlanabilmesi amacıyla davaların yazılı

²⁷ "Mehakim-i nizamiyeye muhavvel kâffe-i deavi, derece-i evvelada yani bidayet mahkemelerinde rüyet olunur. Bunlardan beş bin kuruşa kadar olanları katiyen ve maadasi kabil-i istinaf olarak hüküm ve fasl edilir. Derece-i saniyede yani istinafta rüyet olunan deavinin hükmü dahi katidir." UMHK (Mad. 1); "Mehakim-i istinafiyeden veirlen ilamat ile mehakim-i ibtidaiyeden suret-i katiyede verilen ilamat kabil-i temyizdir." UMHK (Mad. 2) Kanun metninde "kâffe-i dava" tabiri kullanılsa da doktrinde bununla hukuk ve ticaret davalarının kastedildiği; ceza ve sulh davalarının kapsamında yer almadığı ifade edilmiştir. İlgili maddelerin şerhi için bkz. Ahmed Ziya, *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu Şerhi*, Karabet Matbaası, (H. 1322) M. 1904/1905, s. 19-20.

²⁸ Yorgaki, *Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu Şerhi*, Matbaa-yı Hukukiye, İstanbul, (H. 1329) M. 1911, s. 50.

²⁹ İlgili Kanun'da davanın açılmasına dair hükümler, "mebadi-i dava" hakkındaki 3. Bab'ın "istida'lara dair" başlıklı 1. Fasl'ında düzenlenmiştir. Söz konusu hükümler için bkz. Yorgaki, s. 31-53.

³⁰ Arzuhal şu şekilde tanımlanmıştır: "İkame olunan davanın özeti ile birlikte yazıldığı gün, ay ve sene tarihiyle, tarafların isim, şöhret, sıfat, ikametgâh, tabiiyet ve dava sahibi veya vekilinin imzasını içeren varakadır." Mübaşirlik Tatbikat Mektebi Dersleri (Dersaadet'te kurulan Mübaşirlik Tatbikat Mektebi'nde ders veren Hamid ve Cemil Beyler tarafından yazılan derslerin özetidir.), Matbaa-yı Amire, İstanbul, (H. 29 Cemaziyevvel 1333/R. 1 Nisan 1331) M. 14.04.1915, s. 28-29.

³¹ UMHK (Mad.15, 17). Eğer arzuhal ile mahkemeye başvuran kişi, altı ay boyunca mahkemeye müracaat etmezse, ilgili arzuhalin iptal olunacağı ve yeniden bir arzuhal vermedikçe davasının dinlenilmeyeceği düzenlenmiştir. UMHK (Mad. 118); Yorgaki, s. 215.

olarak sunulacak arzuhalde açılması, bu arzuhalin niteliği ve içermesi gereken şartlar Kanun'da açıkça ve kesin olarak belirtilmiştir.

Buna göre bir "varaka-yı sahihe"³² üzerine yazılması şart olan söz konusu arzuhalde, yazıldığı tarih, davacı ve davalı tarafın adı, ünvanı (şöhret), mesleği (san'at), ikametgâhı, eğer taraflardan biri yabancı devlet tebaasından ise tabiiyeti ve davanın özeti yazılarak altı talep sahibi veya vekili tarafından imzalanmış veya mühürlenmiştir.³³ Dolayısıyla davanın sözlü olarak, yani yukarıda niteliği ve geçerlik şartları belirtilen arzuhal olmaksızın açılmasına imkân tanınmamıştır.³⁴

Belirtildiği şekilde mahkemeye sunulan arzuhalin özel bir deftere kaydedilerek kayıt tarihi ve defter numarası verilmesinin ardından, mahkeme reisince davanın zabıt kâtibi ve mübaşirinin tayin edilmesi ve yargılamayı hazırlayan tebligat işlemlerine başlanması öngörülmüştür.³⁵

Davanın yazılı bir arzuhal sunularak açılması bir zorunluluk olmakla birlikte, davacı ve davalı tarafın iddia, talep ve savunmalarını mutlaka yazılı olarak mahkemeye sunmaları bir mecburiyet olmayıp; bu husus, Kanun'un 20, 21 ve 22. maddeleri³⁶ uyarınca tarafların takdi-

³² "Varaka-yı sahihe" kavramı, yazı yazmak için kullanılan resmi damgalı kıymetli kâğıtlar için kullanılmıştır. Ahmed Ziya, s. 67-70.

³³ Arzuhalde yer alması gereken hususlar için bkz. UMHK (Mad. 16); Ahmed Ziya ise bu hususları beş madde halinde şöyle sıralamıştır: 1. Arzuhalin tarihi; 2. Tarafların ismi, şöhreti, sanatı, ikametgâhı, yabancı ise tabiiyeti, 3. Davanın özeti, 4. Arzuhalin dava sahibi veya vekili tarafından imzalanması veya mühürlenmesi, 5. Arzuhalin bir varaka-yı sahihe üzerine yazılması. Ahmed Ziya, s. 63-70.

³⁴ Arzuhal olmaksızın davanın sadece protesto, ihtarname, senet gibi bir belge ibrazıyla açılması da mümkün görülmemiştir. Bu hususa ilişkin temyiz mahkemesince verilen bir karar da mevcut olup, konu hakkında bkz. Ahmed Ziya, s. 60-63; Yorgaki, s. 31-32; *Mübaşirlik Tatbikat Mektebi Dersleri*, s. 29.

³⁵ UMHK (Mad. 19); Ahmed Ziya, s. 98-100; Yorgaki, s. 49; Davanın hangi mahkemede açılması gerekeceği ise UMHK (Mad. 18)'de düzenlenmiştir. İlgili madde hakkında bkz. Ahmed Ziya, s. 72; Yorgaki, s. 38-39.

³⁶ "Tarafeyn suret-i iddia ve müdafaalarını ve delailini mahkemeye tahriren beyan edebilir. Bu surette müddei olan kimse arzuhal mahkemeye havale olunduktan sonra suret-i iddiasını ve delailini mübeyyin bir layiha tanzim ve istinad eylediği senedat ve evrakın suretlerini rabt ile ikişer nüsha olarak mahkemeye ita ve takdim etmesi lazım gelir." UMHK (Mad. 20); "Müddeinin takdim edeceği layiha ve evrak suretlerinin birer nüshası mahkemede ba-el tevkif, diğer nüshaları bir hafta zarfında yine tahriren cevap vermek üzere müddei aleyhe irsal ve tebliğ olunur ve ondan sonra tarafeynin muhakemesi ile davanın faslı için bir gün tayin

rine bırakılmıştır.³⁷ Dolayısıyla taraflar, arzuhalin yanı sıra iddia, talep ve savunmalarını delilleriyle birlikte açıklayan yazı, yani bir “layiha” ve buna ek olarak söz konusu iddia ve savunmalarını ispata yarayan delil belgelerini yazılı olarak mahkemeye sunabileceği gibi, tarafların ilgili hususları sözlü şekilde gerçekleştirilen muhakeme safhasında beyan etmelerine de imkân tanınmıştır.³⁸

Dar’ül Fünun Hukuk Şubesi hocalarından Yorgaki Efendi’nin öğrencileri tarafından basılan ders notlarında, ilgili Kanun’un giriş kısmında yer alan Şûra-yı Devlet tarafından düzenlenen mazbatada da değinildiği üzere, kural olarak yargılamanın sözlülüğü esasının benimsendiği ifade edilmiştir.³⁹ Bununla birlikte bahse konu ders notlarında, ilgili Kanun hazırlanırken Fransa’da olduğu gibi Osmanlı mahkemelerinde de yargılamanın yazılı olması esasının teklif edildiği dile getirilmiş; bu husus üzerine çok sayıda fikir beyanının ardından, Osmanlı halkı için genel olarak uygulanamaz olduğuna dair varılan kanaat şu şekilde aktarılmıştır:

“Bizim halk fukara takımındandır. Her işi için avukata müracaatla arzuhal yazdırmak iktidarını haiz değildir. Olsa olsa bunlar arzuhalciye müracaatla kendi ifadeleri mucibince bir varaka yazdırıp mahkemeye verebilirler. Fakat layiha yazmak uzun uzadıya esbab ve delail serd ve hasmın verdiği layihaya ayrıca cevap vermek dava vekili işidir. Avukat ise çokça para ister. Mahkemeye gelmek için de ayrıca ücret ister. Sonra paranın üst tarafı da harç, kaydiye, mübaşiriye gibi masarafata gider. Elde bir şey kalmaz.”⁴⁰

Görüldüğü üzere, yargılama usulünün değişime uğraması, sürecin giderek uzmanlık gerektirmesini ve dava vekilliği gibi yeni kurumların da sisteme dâhil olmasını kaçınılmaz kılmakla birlikte, halkın ekonomik nedenlerle alışıldık arzuhalcilik uygulamasını sürdürmeye yatkın olduğu literatürde dahi dile getirilmiştir.

kılır. Şu kadar ki müdde-i aleyhin varaka-yı cevabiyesi bir hafta zarfında mahkemeye vürud etmediği halde işbu kusuru, müddeinin ifadat ve müstedayatının kabulünü müstelzim olmayıp müdafaa-yı şifahiyesi üzerine rüyet-i dava olunur.” UMHK (Mad. 21); “Müddeinin layiha ve evrak suretleri müddei aleyhe gönderilecek davetiye pusulasıyla beraber irsal olunmak caiz olup fakat ol halde davetiye pusulasında gösterilecek mehil iki haftadan akall olamaz.” UMHK (Mad. 22).

³⁷ *Mübaşirlik Tatbikat Mektebi Dersleri*, s. 29.

³⁸ Ahmed Ziya, s. 102.

³⁹ Yorgaki, s. 50-51.

⁴⁰ Yorgaki, s. 50.

Ayrıca söz konusu Şûra-yı Devlet mazbatasında, ilgili Kanun'un müzakeresi esnasında, yazılı yargılama esasının, sadece dava konusu yirmi beş bin kuruştan fazla olan davalar için zorunlu olmasına dair bir teklifin de gündeme geldiği ifade edilmiştir. Fakat açılan davalara, dava konusunun değerine göre önem atfedilmesi uygun görülmemiş; neticede söz konusu usul, taşrada okuma-yazma bilmeyen veya layihasını yazdıracak yeterlikte kişi bulamayanların hak kaybına uğrama ihtimali dikkate alınarak kabul edilmemiştir. Ancak dava konusunun değerine bakılmaksızın, iddia veya savunmasını yazıyla sunmak isteyen tarafların layiha vermelerine de engel olunmayarak, layihalarının kabul edilmesi esası benimsenmiştir.⁴¹

Anlaşıldığı üzere, yargılama işlemlerine düzen, belirlilik ve sürat sağlamak amacıyla her ne kadar 1807 tarihli Fransız Hukuk Usul Kanunu'nda yer alan yazılı yargılama usulü örnek alınmak istense de Osmanlı'nın ilgili dönemdeki adli teşkilatına ve toplum şartlarına uyum sağlamayacağı endişesi bu usulün kesin olarak benimsenmesine engel teşkil etmiştir. Özellikle Osmanlı halkının ilmi, sosyal ve ekonomik şartları, söz konusu usulün uygulaması önünde temel engeller olarak görülmüştür.

Buna göre; eğer davacı arzuhal ile davasını açtıktan sonra, iddia veya talebini izah eden bir layiha ve bunu ispata yarayan delillerinin aslını ekleyerek davasını yazılı olarak sunmak isterse, biri mahkemede kalmak ve diğeri karşı tarafa gönderilmek üzere gerekli sayıdaki layiha

⁴¹ Şûra-yı Devlet tarafından düzenlenen mazbatada ilgili kısım şu şekilde yer almıştır: "...mebadi-i dava hakkında bulunan bab-ı salise geçildikte istidallara dair olan fasl-ı evvelin şamil olduğu mevad cümlesinden yirmi beş bin kuruştan yukarı olan davalarda tarafeynin suret-i iddia ve müdafalarını ve delailini mahkemeye beyan etmeye mecburiyetini ve işbu layihayı takdim etmedikçe hasmunın ihzarıyla mahkemenin icrasını talep edemeyeceği makalatını havi bulunan yirminci madde üzerine bahis ve müzakereye girilmiştir. Nazar-ı mahkemede davanın küçüğü büyüğü olmayarak her nev alacak verecek davaları bir kanun ile rüyet edilmekte ve cümlesi hakkında bir siyakta tedkikat icra kılınmakta olmasıyla layiha vermek hakkında yirmi beş bin kuruştan ziyade alacağı olanlara hasrı yani halka mahkemece kıymeti çok olan davaların kıymeti o derece olmayan davalardan daha mühim tutulduğu hakkında bir fikir itası münasip olmayacağı misillü fıkra-yı ahire dahi taşrada olup da okumak yazmak bilmeyen veyahut yazıcı bulamayanlar izaaya hukukunu müstelzim görüldüğünden dava sahiplerinin alelittlak layiha vermesine müsaade gösterilmesi ve mezkûr fıkra-yı ahirenin kâmilan ihracı kararlaştırılarak o yolda tadilat icra olunmuş ..." Ahmed Ziya, s. 11-12.

ve eklerini mahkemeye vermesi gerekmiştir. Ardından davacının arzu-haliyle birleştirilen layiha ve ekler, mahkeme reisi tarafından görevlen-dirilecek mübaşir aracılığıyla davalıya gönderilerek tebliğ edilmiştir. Karşılığında tebliğ edildiğini ispat için mübaşir tarafından davalıdan bir kıta ilmühaber alınmış; tebliğ işleminin sona ermesinin ardından dava-nın görülmesi için duruşma günü belirlenerek taraflara yine mübaşir aracılığıyla davetname gönderilerek ihbar ve tebliğ edilmiştir.⁴²

Davalı, davacının layihasına karşı eğer yazılı şekilde cevap verecekse, Kanun uyarınca bunu layihanın kendisine tebliğinden itibaren en geç bir hafta içerisinde yapması gerekmiştir. Ancak bunun bir zorunluluk olmaması sebebiyle, bu süre içerisinde yazılı olarak cevap vermediği ya da sürenin geçmesinden sonra cevap verip de mahkeme tarafından kabul edilmediğinde, bu durum davalının savunma hakkından mahrumiyeti ve davacının iddia ve taleplerini kabul ettiği anlamında değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla davalının belirlenen duruşma gününde mahkemeye gelerek, yani muhakeme safhasında da cevabını sözlü olarak beyan etmesine imkân tanınmıştır.⁴³

Davacının layiha ve delil belgelerinin, dava gününü bildirir davetname ile birlikte davalıya gönderilmesi de uygun görülmüştür. Ancak bu durumda belirlenen duruşma günü, tebliğ tarihinden itibaren iki haftadan önce olmamalıdır. Çünkü davalının iddiaları incelemek, buna karşı cevap hazırlamak ya da gerekli evrak ve senetleri toplamak, dava vekilleriyle müzakere etmek veya birini vekil tayin etmek gibi hususlar için süreye ihtiyacının olduğu öngörülmüştür.⁴⁴ Bu aş-

⁴² İlgili maddelerden davacının layiha ve delil belgelerini içerir ekleri, ancak arzuhalini verip kaydettirdikten sonra sunabileceği anlaşılsa da Ahmed Ziya, Kanun'un amacı ve kanuni ifadeler dikkate alındığında, layiha ve delil belgelerinin arzuhal ile birlikte verilebileceği veya arzuhalin layiha yerine de geçecek şekilde dava konusunun ve ispata yarayan delilleri açıklayıp ekine koyulan delil belgeleriyle de davanın açılabilceğini ifade etmiştir. Ahmed Ziya, s. 102-103, 105.

⁴³ Ahmed Ziya, s. 103.

⁴⁴ Yorgaki, s. 52. Eğer bu kanuni süreden önce bir duruşma günü belirlenmişse, davalı belirlenen bu günde duruşmaya gelerek davetnamenin iptali için itirazda bulunabilmiştir. Bu durumda UMHK (Mad. 114) uyarınca davetname iptal edilerek yeniden bir duruşma günü belirlenmiştir. Fakat söz konusu kanuni süreden erken tayin edilen duruşmaya davalı gelmezse, hakkında mahkemece gıyabi yargılamaya karar verilemeyeceği öngörülmüştür. Kanun'da ifade edilen söz konusu iki haftalık süreye, tebliğ günü ve duruşma günü dâhil edilmemiştir. Ahmed Ziya, s. 104-106.

manın tamamlanması ardından belirlenen ve taraflara usulünce bildirilen günde muhakeme aşamasına geçilmiştir.

2. Muhakeme⁴⁵

Sözlü olarak ve duruşmalar şeklinde cereyan etmesi dolayısıyla “mürafaa-ı şifahiye / muhakeme-i şifahiye” de denilen yargılamanın bu aşamasında, davacı ve davalı tarafların mahkemeye bizzat gelmesi veya geçerli bir vekâletnameye sahip vekil tarafından temsil edilmesi gerekmiştir.⁴⁶

Belirlenen günde mahkemeye gelen taraflar, sıraya uyulmak suretiyle muhızır⁴⁷ tarafından mahkeme salonuna çağırılarak öncelikle tarafların ve varsa vekillerinin kimlik tespiti yapılmış, taraf sıfatına sahip olup olmadıkları değerlendirilmiş ve vekillerin vekâletlerinin geçerlik durumu incelenmiştir. Bunun yanı sıra, eğer müdde-i umumi veya defteri hakani memurlarının hazır bulunması gereken bir yargılama söz konusu ise bu görevlilerin davet ve ihzarlarının da sözlü muhakemeye başlanmadan önce sağlanmasının faydalı olacağı doktrinde değerlendirilmiştir. Bu şekilde söz konusu Kanun uyarınca taraflar teşkil edilmiş olup; ardından sözlü muhakemeye geçilmiştir.⁴⁸

Sözlü muhakeme aşamasında, zabıt kâtibi tarafından önce davacının, sonra davalının arzu halleri ve eğer sunulmuşsa layiha ile diğer evrak ve belgeleri okunmuştur. Ardından yine önce davacı, sonra davalı olmak üzere, taraflara söz verilerek ifadeleri dinlenmiştir.⁴⁹ Ancak taraflardan biri, eğer resmi dil olan Türkçede yetkin değilse, mahkemece ilgili tarafların ifadeleri, okunan evrakların tercümesi kendilerine tercüman marifetiyle tefhim edildikten sonra dinlenmiştir. Bura-

⁴⁵ İlgili Kanun’un “muhakemata dair” başlığını taşıyan 4. Bab’ının, “tarafeynin mahkemeye gelmesi ve suret-i rüyeti” ne dair olan 2. Faslı, yargılamanın bu aşamasına dair hükümleri ihtiva etmiştir.

⁴⁶ İlgili husus ve bunun yanı sıra, mahkemede vekil olarak yer alabilecek kişiler, vekâletnamelerinin kapsamı ve geçerliliğine dair UMHK (Mad. 41, 42, 43)’te yer alan hükümler için bkz. Yorgaki, s. 72-79; Ahmed Ziya, s. 165-184.

⁴⁷ Ahmed Ziya, Kanun metninde geçen “muhızır” ifadesi ile mübaşirin kastedildiğini ifade etmiştir. Ahmed Ziya, s. 175.

⁴⁸ Bu şekilde taraf teşkili yapılmaksızın gerçekleştirilecek yargılama ve neticede verilen karar, yok hükmünde sayılmıştır. Ahmed Ziya, s. 189-190.

⁴⁹ UMHK (Mad. 44).

da dikkat edilmesi gereken husus, taraflar daha önce layiha vermek suretiyle iddia ve savunmalarını sunmuş olsalar bile bu aşamada söz konusu layihada olmayan, yeni bir hususu ileri sürebilmelerine -za-bıt kâtibi tarafından zabıt ceridesine kaydı zorunlu olmakla birlikte- imkân tanınmış olmasıdır.⁵⁰

Bu durumun, iddia ve savunmaların sözlü şekilde muhakeme aşamasında sunulmasının temel kural olmasından kaynaklandığı değerlendirilebilir. Dolayısıyla Kanun'un kabulü öncesindeki müzakerelerde de değinildiği üzere, genel kanaat olan halkın layiha yazımını ve bunda dikkat edilmesi gereken hususları haiz olmadığı ve bu anlamda kendisine yardımcı olacak arzuhalci vb. kişilerin gerekli yetkinlikte bulunmama ihtimali, sunulan layihanın taraflar ve mahkeme nezdindeki değerini azaltmıştır.

Davalı tarafça, eğer kanuni sebepler uyarınca ilk itiraz/savunma kapsamında bir itiraz ileri sürülecekse, davacı henüz davasını sözlü olarak açıklamadan, mahkeme riyasetinden verilecek izin üzerine davalının öncelikle bu hususu beyan etmesi gerekmiştir. Çünkü ilk itirazın/savunmaların esas davaya girilmeden önce ortaya konulması öngörülmüştür.⁵¹ Ancak mahkemede, görevi kapsamında olmayan bir davanın açılması durumunda, tarafların bu hususa ilişkin herhangi bir itirazı söz konusu olmayıp davanın görülmesine başlanmış olsa dahi, mahkeme o davayı reddetmeye mecbur tutulmuştur. Bu durumun anlaşılması üzerine müzakere ile verilecek kararın taraflara tefhim olunarak duruşmalardan el çekilmesi gerektiği; aksi halde bunun bir bozma gerekçesi olduğu belirtilmiştir.⁵²

⁵⁰ UMHK (Mad. 44) ve şerhi için bkz. Yorgaki, s. 80-83.

⁵¹ Kanun'da "müdafaat-ı iptidaiye" olarak ifade edilen ilk itirazlar/savunmalar, UMHK (Mad. 113-115)'te düzenlenmiş olup; derdestlik veya davanın hâlihazırda görülmekte olan başka bir dava ile ilişkili olduğuna dair itiraz ve diğer mahkemeye havalesine ilişkin talepler; arzuhal içeriğinin kanuni şartları taşımadığı ve davetiye varakasının iptalini gerektiren bir yolsuzluğun gerçekleştiği gibi dava belgelerinin geçerliliğine ilişkin itirazlar ile üçüncü kişiye rücuyu gerektiren iddia ve itirazları kapsamına almıştır. İlgili hususlar hakkında bkz. Yorgaki, s. 205-209; UMHK (Mad. 44)'ün geniş şerhi için ayrıca bkz. Ahmed Ziya, s. 185-200.

⁵² UMHK (Mad. 48); Mahkemenin yetkisi konusu ise UMHK (Mad. 49)'da düzenlenmiş olup; kanuni sebeplerden dolayı bir davanın bir mahkemeden başka bir mahkemeye nakil ve havalesinin, taraflardan biri bunu davanın esasına girilmeden önce beyan etmezse geçerli olmayacağı belirtilmiştir. Yorgaki, s. 88-96; Mah-

Sözlü muhakeme esnasında tarafların iddia, talep ve savunmalarını kendilerinin ifade etmesi gerekli görülmüştür. Burada hâkim talep- le bağlı olup re'sen tarafların iddia ve savunmalarına müdahil olması uygun görülmemiştir. Ancak taraf beyanlarında karışık ya da belirsiz görülen hususların aydınlatılması amacıyla mahkeme heyetince ilgili taraftan gerekli açıklama, sözlü ya da yazılı olarak talep edilebilmiştir.⁵³ Hatta mahkemece gerekli görülürse verilecek bir karar üzerine, vekille temsil edilmelerine rağmen tarafların dinlenmek için bizzat mahkemeye davet olunmasına da imkân tanınmıştır.⁵⁴ Tüm bu süreç- te yargılamanın idaresi mahkeme reisine ait olup; taraflar ifadelerini tamamladıktan sonra eğer aydınlatılmamış bir husus kalmışsa, üyeler ancak reisten izin almak suretiyle taraflara soru yöneltebilmiştir.⁵⁵ Ay- rıca taraflardan birinin dava konusunun dışına çıkması veya mahke- mece kendisine yöneltilen sorulara cevap vermemesi halinde, ilgili ta- rafın iki kez ihtar olunacağı; buna rağmen tutumunda direnirse, cevap vermekten imtina ettiğinin kabul edileceği düzenlenmiştir.⁵⁶

Tarafların bu şekilde sözlü olarak dile getirdikleri hususların ispatı ve delil belgelerine dair konularda ise Kanun, genel olarak Mecelle'nin ilgili hükümlerine uygun hareket edilmesi gereğini düzenlemiştir.⁵⁷ Ayrıca gerek görülen hallerde mahkemece keşif, bilirkişi incelemesi ve Kanun'da yer alan diğer araçlardan da yararlanılarak iddia, talep ve savunmaların değerlendirilip dava konusu meselenin yeterince araş-

kemelerin görev ve yetkisine ilişkin detaylı açıklamaları içerir şerh için ayrıca bkz. Ahmed Ziya, s. 208-274.

⁵³ UMHK (Mad. 50); Yorgaki, s. 96; Ahmed Ziya, s. 275-276.

⁵⁴ UMHK (Mad. 51); Hatta ilgili madde uyarınca mahkemeye gelecek durumda ol- mayan tarafın evine giderek beyanlarının dinlenmesi için mahkeme üyelerinden birinin görevlendirilmesine de imkân tanınmıştır. İlgili maddenin detayları için bkz. Yorgaki, s. 81-83, 96; Ahmed Ziya, s. 276-281.

⁵⁵ UMHK (Mad. 47); Ayrıca ilgili maddede, bu aşamada üyelerin hiçbir şekilde taraflarla konuşamayacağı gibi müzakere vakti gelmeden önce leh veya aleyh- te dava hakkında fikir beyanında bulunmak veya taraflardan biriyle konuşarak iddia veya savunmayı onaylayacak ya da ortadan kaldıracak sebep veya deliller sunmaktan kaçınmaları gerektiği belirtilmiştir. Yorgaki, s. 85-86; Ahmed Ziya, s. 205-208.

⁵⁶ UMHK (Mad. 46); Bu durumda Yorgaki Efendi, ilgili tarafın giyabi yargılanması- na karar verileceğini ifade etmiştir. Yorgaki, s. 85. İlgili maddenin şerhi için ayrıca bkz. Ahmed Ziya, s. 203-205.

⁵⁷ UMHK (Mad. 54-57); Kanun'da deliller, dava ve karşı davanın ispatına ilişkin hü- kümler için bkz. Yorgaki, s. 100-111.

tırıldığına kanaat getirilmesi halinde, mahkeme reisi tarafından sözlü muhakemenin sona ermiş olduğunun ve gereğinin heyetçe müzakere olunacağını taraflara tefhim edilmesi öngörülmüştür. Kural olarak tarafların bunun ardından herhangi bir beyanda bulunmalarına imkân tanınmamıştır.⁵⁸

Taraflar huzurunda gerçekleştirilen yargılamanın yanı sıra, Kanun'da taraflardan birinin duruşmalara gelmemesi halinde, duruşmanın ertelenmesi veya yapılacak gıyabi yargılamaya dair hükümler de yer almıştır. Buna göre, duruşma için tayin edilen günde taraflar veya vekillerinin mahkemeye gelmemesi halinde ya da sonradan taraflardan biri gelip de karşı tarafın yeniden davet ve ihzarını talep edinceye kadar davanın erteleneceği öngörülmüştür.⁵⁹ Fakat taraflardan biri gelip de diğerinin gelmemesi meşru bir mazerete dayanıyorsa ve mahkemece bu mazeretin geçerli kabul edilmesi halinde, yargılama bir başka güne ertelenebilmiştir.⁶⁰

Mazeretinden mahkemeyi haberdar etmeyen veya sunduğu mazeret mahkemece geçerli görülmeyen ya da mazereti dolayısıyla kendisine verilen sürenin sona ermesine rağmen mahkemeye gelmeyen taraf, temerrüde düşmüş sayılmıştır.⁶¹ Bu durumlarda gıyabi yargılama hükümleri işlerlik kazanmıştır. Buna göre, eğer mahkemeye gelmekte temerrüde düşen taraf davacı ise kendi aleyhindeki dava-ya cevap vermek zorunda olmayıp; yargılama hakkının geçici olarak sükûtuna ilişkin bir gıyabi karar talep edebilmiştir.⁶² Buna karşılık, mahkemeye gelmekten imtina eden ve temerrüde düşen taraf davalı ise kendisine üçer gün mühletle üç kez davetiye gönderilmiştir. Son gönderilen davetiyede ise belirlenen günde duruşmaya gelmez ve vekil de göndermezse, davacının talebiyle mahkemenin ona bir vekil (vekil-i musahhar) tayin edeceği ve onun huzurunda davacının iddia

⁵⁸ UMHK (Mad. 67); Yorgaki, s. 146.

⁵⁹ UMHK (Mad. 139).

⁶⁰ UMHK (Mad. 140).

⁶¹ UMHK (Mad. 141).

⁶² UMHK (Mad. 142); Yargılama hakkının geçici olarak sükûtu, davacı tarafından sunulan taleple beraber gerçekleşen tüm masrafların ve bundan dolayı davalı tarafından ispat olunabilecek tüm zararının tazmininden ibarettir. Yoksa dava ve yargılama hakkını ortadan kaldırılması sonucunu doğurmayacağı öngörülmüştür. UMHK (Mad. 143).

ve delillerini sunup yargılamanın gerçekleştirilerek ilamın verileceği yazılmış ve davalı ihtar olunmuştur.⁶³

Ayrıca gerek taraflar huzurunda, gerek gıyabi şekilde gerçekleştirilen muhakeme aşamasında, en ince detayıyla tüm yargılama faaliyetlerinin yanı sıra, yargılamayı yapan mahkeme heyeti ve bir şekilde beyan veya görüşleriyle yargılamaya etkisi olmuş olan kişilere dair bilgilerin zabıt kâatibi tarafından kayıt altına alınmasına büyük önem verilmiştir. Bu şekilde meydana getirilen “zabıt varakasının” en geç üç gün içerisinde mahkeme reisi ve mevcut üyeler huzurunda okunarak doğruluğunun tasdik edilmesi akabinde altının mahkeme heyetinin tamamı ve zabıt kâatibi tarafından imzalanması gereği düzenlenmiştir. Eğer muhakeme aşamasında birden çok duruşma gerçekleştirilmişse, her bir duruşmada aynı işlemin yapılması zorunlu tutulmuştur. Neticede bu varakaların tümünün aynı usulde tutulacak bir deftere kaydedilip altı ayda bir ciltlenerek zabıt ceridesi oluşturulması öngörülmüştür.⁶⁴ Bu şekilde muhakeme aşamasının neticelenmesiyle karar ve hüküm aşamasına geçilmiştir.

3. Karar ve Hüküm⁶⁵

Duruşmaların sona ermesinin ardından, mahkeme heyeti hemen karar vermeye hazır olabileceği gibi, kararı müzakere etme gerekliliği de hissedebilmiştir. Gerçekleştirilen müzakere neticesinde bir karara varılmışsa, hükmün taraflara mahkeme reisi tarafından alenen tefhimi öngörülmüştür. Ancak müzakerede aynı gün bir karara varılamamışsa, hükmün alenen tefhimi için başka bir gün belirlenerek taraflara beyan edilmiştir. Belirlenen bu güne kadar mahkemenin müzakereyi tamamlayarak bir hüküm ve karara varmış olması zorunluluk arz etmiştir. Yapılan müzakerenin içeriğinin, yani verilen hükmün açıkla-

⁶³ UMHK (Mad. 144-145); Söz konusu “vekil-i musahhar” ın seçimi, ücreti, yargılama sırasındaki yetki ve görevleri hakkında bkz. UMHK (Mad. 146-147). Davalı mahkemeye gelmesine rağmen iddia ve delillere hiçbir şekilde cevap vermezse, bu durumda kendisine yapılacak davetler ve vekil-i musahhar tayini hakkında ise bkz. UMHK (Mad. 148).

⁶⁴ UMHK (Mad. 65); Yorgaki, s. 137-138; İlgili maddenin şerhi için bkz. Ahmed Ziya, s. 342-349.

⁶⁵ Yargılamanın bu aşamasına dair hükümler genel olarak, Kanun’un “hüküm-ü iptidaiye” başlıklı 5. Bab’ında düzenlenmiştir

ması, gerekçesi, sebepleri ve dayanak gösterilen kanun maddelerinin, en geç üç gün içerisinde yazılarak söz konusu kısa kararın ilgili deftere eklenmek şartıyla zabta geçirilmesi öngörülmüştür. Bahse konu kısa karar, kararı veren reis ve üyeler tarafından imzalandıktan sonra taraflara tefhim edilmiştir.⁶⁶

Davanın hüküm ve kararının taraflara tefhiminden itibaren on beş gün içerisinde ilamın⁶⁷ düzenlenerek taraflara verilmesi şart koşulmuş olup; bu sürenin aşılması halinde gecikmeye sebep olanların sorumlu tutulacağı düzenlenmiştir.⁶⁸ Söz konusu hükmün dava zabıtlarına uygun olmasının yanı sıra sebep, gerekçe, dayanan kanun maddeleri, hükmün verilme tarihi ve ne şekilde verildiğini içermesi gerekmiştir. Usulüne uygun şekilde yazılarak imzalanıp mühürlenilen ilam, lehine hüküm verilene verilmiş; ardından ilamın onaylı bir sureti, aleyhine hüküm verilene tebliğ edilmiştir. Gıyabi hükümler bakımından hükmün tebliği konusunda ise taraflar huzurunda verilen hükümlerden bir fark öngörülmemiş olup; aynı kurallar geçerli kılınmıştır. Söz konusu tebliğ işleminin hükmün icrası için zorunlu olması sebebiyle kanuni usule uygun şekilde gerçekleştirilmesine büyük önem atfedilmiştir.⁶⁹

Genel olarak Kanun'da düzenlenen yargılama sürecinden anlaşıldığı üzere, davanın usulüne uygun şekilde bir arzuhalde açılmasının ardından muhakeme aşaması, karşılıklı iddia, savunma ve delillerin kural olarak ilk kez beyan edildiği ve incelendiği temel yargılama kesiti olup; bu aşamada ilgili hususların ileri sürülmesi için Kanun'da genel hatlarıyla bir sıralama da öngörülmüştür. Ayrıca tarafların iddia ve savunmaları kapsamında temel ilke yargılamanın sözlülüğü olsa da bu aşamada gerçekleştirilen tüm yargılama faaliyetlerinin zabt altına alınmasına büyük önem verilmiştir. Muhakeme aşamasının sona ermesinin ardından ise gerek müzakere neticesinde karara varılması,

⁶⁶ Kararlar mahkeme heyetinin çoğunluğuyla verilmekte olup, eşitlik halinde mahkeme reisinin görüşüne itibar edilmesi öngörülmüştür. UMHK (Mad. 120-124) için bkz. Yorgaki, s. 217-223.

⁶⁷ İlam, bir mahkeme huzurunda cereyan eden davanın neticesinde verilen ve cereyan eden muhakemeyi, gerekçesini, dayanan kanun maddelerini ile verilen hüküm ve kararı içeren resmi varaka olarak tanımlanmıştır. Mübaşirlik Tatbikat Mektebi Dersleri, s. 30.

⁶⁸ UMHK (Mad. 135); Yorgaki, s. 241.

⁶⁹ UMHK (Mad. 136-150); Gıyabi hüküm hakkında kanun maddeleri ve detaylı şerhi için bkz. Yorgaki, s. 149-257.

gerek ilamın düzenlenerek taraflara verilmesi için kesin süreler öngörülmüştür.

Neticede Kanun'da yer alan ilgili hükümlerin, genel olarak yargılamanın düzenli, belirli ve hızlı bir şekilde cereyan ederek sonuçlanması için yeterli nitelikte olduğu ifade edilebilir. Ancak öngörülen bu usul, uygulamada gerek hukuk uygulayıcıları, gerek adli teşkilattaki yapısal ve teknik aksaklıklar ile halkın ilmi, sosyal ve ekonomik şartları dolayısıyla gereği gibi işleyememiştir. Nitekim yargılama usulüne dair önemli değişiklikler öngören ve 1911 yılında yürürlüğe konulan Zeyl'in gerekçesinden de anlaşıldığı üzere, sözlülük ilkesinin esnek ve yazılık ilkesine göre ihlal edilmeye daha müsait yapısının da etkisiyle, uygulamada muhakeme aşaması, sürekli yenilenebilen veya artırılabilen beyan ve itirazlarla uzamış; yargılamanın karmaşık ve belirsiz bir hal almasına neden olmuştur. Karar ve ilamların düzenlenmesindeki eksiklik ve usulsüzlüklerin de eklenmesiyle genel olarak bu sürecin adaletin tesisine verdiği zararlar, ilgili usulün değişmesi gereği yönündeki fikirlerin temel dayanağını teşkil etmiştir.⁷⁰ Dolayısıyla Tanzimat Dönemi'nde ikili hukuk sisteminin ülkede yarattığı zorluğa, yargılama usulü açısından yaşanan problemler de eklenmiştir.

B. 2 Recep 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun (Zeyl) İle Getirilen Tebligat-ı Tahririye Usulü

1879 yılında uygulamaya konulan Hukuk Usul Kanunu'nun yaklaşık otuz yıllık tecrübesinin ardından yaşanan söz konusu sıkıntı ve aksaklıkların giderilmesi için esasında yeni bir Kanun hazırlamak gerekli görülmüştür. Ancak bunun zaman alacak olması sebebiyle, şimdilik mahkemelerin düzeni ve davaların hızlı bir şekilde görülmesi için acil ve önemli görülen meselelerin düzenlendiği, kırk dokuz maddeyi içeren Zeyl yürürlüğe konulmuştur.⁷¹

⁷⁰ Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu'na Zeyl olmak üzere Adliye Nezareti'nden tanzim kılınan Mevad-ı Kanuniyenin Esbab-ı Mucibe Layihası, (Tevfik Tarık, Yeni Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye, Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet, (R. 1327/H. 1329) M. 1911/1912 içinde), s. 7-9.

⁷¹ *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 9-10.

1. Genel Olarak Tebligat-ı Tahririye Usulü ve Amacı

Zeyl'in ikinci faslı tebligat-ı tahririye usulüne yer vermiş olup,⁷² böylece yeni bir yargılama usulü Osmanlı hukukuna dâhil edilmiştir. Düzenlemedeki ilgili hükümler uyarınca iflas davaları istisna olmak üzere, kural olarak istinafa kabil tüm hukuk ve ticaret davalarının ilk derece mahkemesindeki yargılamalarında, öncelikle yazılı tebligat adı verilen aşamanın işletilmesi gereği öngörülmüştür. Bahse konu yazılı tebligatın ise iddia ve savunmayı içeren talepler ile bunların delillerini oluşturan evrak ve senet suretlerinin taraflara tebliğ edilmesinden ibaret olduğu belirtilmiştir.⁷³ Fakat basit usulde, yani ispatı kolay ve uzun uzadıya duruşmaya gerek olmayan basit davalar ile kanuni süreler dolayısıyla gecikmesinde sakınca olan acil davalarda, bu usulün kısmen veya tamamen uygulanmaması konusunda hâkime bir takdir hakkı da tanınmıştır.⁷⁴

Zeyl'in, 1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu'nun (UMHK) ilk yargılamaya (muhakeme-i iptidaiye) dair kısmının tadilini içeren hükümlerinden en önemlisinin, bahse konu yazılı tebligat süreci olduğu, ilgili düzenlemenin gerekçesinde de belirtilmiştir. Genel olarak bu usul çerçevesinde, sözlü muhakemeye geçmeden önce tarafların iddia, savunma ve dayanaklarını, kanuni sebep ve gerekçelerini bir layiha ile yazılı şekilde, delil belgelerini de ekleyerek yargılamada esas kabul edilmek üzere diğer tarafa tebliğ ettirmesi öngörülmüştür.⁷⁵ Bu usulle amaçlanan faydalar ise maddeler halinde şu şekilde ifade edilmiştir:

⁷² Bu usule yer veren Zeyl'in "tebligat-ı iptidaiye beyanındadır" başlıklı 2. Fası'ında yer alan maddeler (Mad. 2-17) için bkz. Tefik Tanık, Yeni Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye, Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet, (R. 1327/H. 1329) M. 1911/1912, s. 52-61.

⁷³ "İstinaf davaları müstesna olmak üzere kabil-i istinaf olan bilcümle devai-i hukukiye ve ticariye için mehakim-i ibtidaide muhakeme icrası, tarafeyn-i mütehasımın beyninde evvel emirde tebligat-ı tahririye vukuna mütevakıftır." Zeyl (Mad. 2). "Tebligat-ı tahririye madde-i atiyede main olduğu üzere iddia ve müdafaa-yı mütezammın mested'ayat ile bunların delail ve beyinatıniteşkil eden evrak ve senedat suretlerinintarafeyne tebliğ edilmesinden ibarettir." Zeyl (Mad. 3); *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 16.

⁷⁴ Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun Mevad-ı Müzeyyesine Dair İzahname, *Ceride-i Adliye*, Sene 2, S. 39, (H. 21 Recep 1329/R. 5 Temmuz 1327) M. 18.07.1911, s. 2031-2032.

⁷⁵ *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 13.

- Tarafları, sözlü muhakeme aşamasına geçilmeden önce, iddia ve savunmalarının hukuki içeriğine tam anlamıyla vakıf kılmak. Tarafların buna karşı ileri sürecekleri cevaplarını belirli bir süre içerisinde ve etraflıca düşünerek, kanuni sebep ve gerekçelerini içerir şekilde, tam bir açıklıkla ortaya koymalarına imkân tanımak.
- Sözlü muhakeme aşamasına geçilmeden önce, tarafların iddia ve savunmalarına dayanak kabul edilecek delillerin tayin edilmesiyle sonraki aşamalarda ileri sürülmesi ihtimali bulunan şüpheli delillere mahal vermemek.
- Mahkeme bakımından da tarafların iddia, savunma ve delillerine tam olarak vakıf olunup, davanın niteliği ve amacının anlaşılacak yargılamaya başlanmasıyla davanın gecikmesine neden olabilecek hususları ortadan kaldırmak. Sözlü muhakemede devamlı bir karar silsilesine sebep olabilecek ve yargılamada hukuki belirliliği zedeleyecek hususları engellemek, yargılamayı kolaylaştırmak. Ayrıca yargılamanın uzamasına yol açan hâlihazırdaki usulden istifade ederek haksız yere çıkar sağlamaya çalışanlara imkân tanımamak.
- Yargılama esnasında tutulan zabıtnameler ile neticede verilen ilamların her türlü kapalılık ve karışıklıktan kurtarılmasıyla istinaf ve temyiz incelemesinin de sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak.
- Hukuk ve ticaret davalarında, bu şekilde yargılamanın süratle görülüp neticelendirilmesi sayesinde halkın güvenini kazanmak.⁷⁶

Anlaşıldığı üzere Zeyl'in ilgili hükümleriyle güdülen amaç, genel olarak hukuk ve ticaret davalarında yargılamanın uzamasına sebep olan hususları ortadan kaldırmak, hukuki belirliliği sağlamak ve böylece halkın adalet sistemine güvenini tesis etmek şeklinde özetlenebilir.

2. Tebliğat-ı Tahririye Usulü Uyarınca Yargılama Safhaları

Öngörülen yeni usul çerçevesinde esas olarak davanın açılması ile sözlü muhakeme (mürâfaa-yı şifahiye) safhaları arasına, yazılı tebliğat

⁷⁶ Bu usulle amaçlanan faydalar için bkz. *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 13-14, 18; Aram Mindıkyan, "Tebliğat-ı Tahririye Usulü", *Muhamat*, S. 9-53, (H. 6 Zilkade 1340/R. 1 Temmuz 1338) M. 01.07.1922, s. 273.

işlemlerinin gerçekleştirildiği “muhakemat / mürafaa-yı tahririye” de denilen yazılı bir yargılama safhası eklenmiştir. Eklenen bu safha ile oluşan yeni yargılama süreci genel hatlarıyla davanın açılması, yazılı tebligat, sözlü muhakeme, karar ve hüküm olarak ayrılabilir.

a. Davanın Açılması ve Yazılı Tebligat

Zeyl’de davanın açılması esnasında sunulacak arzuhale ilişkin bir değişiklik öngörülmemiştir. Buna ek olarak söz konusu Zeyl, davacının iddia ve taleplerini ileri sürerek davasını yazılı olarak açıkladığı bir layihayı ve bunlara dayanak gösterdiği delil belgelerini mahkemeye sunması gereğini öngörmüştür. Söz konusu tüm bu belgeler, mahkeme ve tarafların isimleri, davanın açıldığı sene ve kayıt numarasını içeren özel bir dosya içerisinde, sıra ve numara verilerek saklanmış; mahkemeden onaylı birer suretleri ise karşı tarafa mübaşir vasıtasıyla tebliğ olunmuştur. Buna karşılık söz konusu suretlerin kendisine tebliğ tarihinden itibaren en geç on gün içerisinde, davalının yazı ile cevap vererek mahkemeye sunmuş olduğu arzuhal, layiha ve delil belgelerinin bir sureti aynı şekilde davacıya tebliğ edilmiştir. Davacı tarafından hasmının cevap layihasına en geç bir hafta içinde cevap verilebilecek olup; buna karşılık davalının da söz konusu cevap layihası ile eklerinin tebliğinden itibaren bir hafta içerisinde cevap vermeye yetkisi olmuştur.⁷⁷ Düzenlemede tebligat için tayin olunan söz konusu sürelerin, mahkemece geçerli görülecek bir gerekçe ile uzatılması da mümkün kılınmıştır.⁷⁸

Buna göre taraflarca iki kez, yazılı olarak teatisi öngörülen layihaların dört temel hususu içermesi gerekmiştir. Bunlar:

- İddia ve savunmaya sebep gösterilen taahhüt ve olaylar. Yani dava ve savunmanın konusu olan hususlar ve olaylar.

⁷⁷ Davada davacı ve davalı tarafların birden çok olması halinde, her birine birer suret gönderilmesi öngörülmüştür. Ayrıca sahibi tarafından mahkeme kalemine sunulan suretlerin tebligat işlemleri için hiçbir harç, ayrıca layihaların asıl ve suretlerinden ve de delil belgelerinden kaydiye ve onay harcı alınmayacak olup; sadece mübaşirin zorunlu masraflarının ödeneceği düzenlenmiştir. Zeyl (Mad. 4). Tüm bu belgelerin taraflar veya vekilleri tarafından imzalanması şart kılınmıştır. Zeyl (Mad. 8).

⁷⁸ Geçerli bir gerekçe sunularak söz konusu sürelerin uzatılması halinde, bu durumun tebligat icrasını içeren varakanın arkasında veya ekinde mutlaka yazılarak açıklanması gerekmiştir. Zeyl (Mad. 6).

- İddia ve savunmaya esas olan delil belgeleri (suver-i sübutiye)
- Ortaya konulan asli ve fer'i tüm talep, itiraz ve savunmalar.
- Söz konusu talep, itiraz ve savunmaların ispatı veya reddi için dayanak gösterilen esaslar, kanuni sebep ve maddelerdir. Bu asgari dört temel hususun layihada ayrı ayrı fıkralarda belirtilmesi zorunlu tutulmuştur.⁷⁹

Düzenlemede bu şekilde yer alan layiha teatisi, sadece dava vekili marifetiyle açılıp yürütülen veya tarafların layiha düzenleyebilecek yetkinlikte oldukları davalara mahsus olarak kabul edilmiştir. Nitekim okuma-yazma bilmeyen veya öngörülen şekilde layiha hazırlamaya yetkin olmayıp vekille davasını yürütmek de istemeyen ya da buna yeterli mali gücü bulunmayanlar için “zabt-ı dava” denilen ve fiiliyatta işleyebileceği düşünülen bir usul, alternatif olarak benimsenmiştir.

Söz konusu zabt-ı dava usulüne göre, ilgili kişiler arzu hallerini takdimle birlikte mahkemenin zabıt kâtibine başvuracak; mahkeme heyetinden birinin gözetimi altında davasını ve kanuni dayanaklarını zabt ettirerek altını imzaladığı zabıtnamenin bir suretini kendisi alacak, diğer sureti ise usulüne uygun olarak mahkemece davalıya tebliğ ettirilecektir. Buna karşılık davalı, kanuni süreler içerisinde layiha sunabileceği gibi, zabt-ı dava usulünü de tercih edebilecektir. Bu durumda davalı, kanuni süreye riayet ederek zabıt kâtibine başvurup davaya ilişkin cevabını aynı şekilde zabt ettirip delil belgelerini mahkemeye sunacak ve bunlar mahkeme tarafından usulünce davacı tarafa tebliğ ettirilecektir. Davacı buna cevap vermek isterse aynı işlemler tekrar edecek ve davalının da aynı şekilde ikinci kez cevap vermesi ardından sözlü muhakeme aşamasına geçilebilecektir. Ayrıca bu usul uyarınca layihada asgari olarak bulunması gereken dört hususun zabıtnameler de mevcudiyeti zorunlu görülmüştür.⁸⁰

Uygulamada halkın mağduriyetine engel olmak amacıyla öngörülen bu zabt-ı dava usulünün, tamamıyla yeni bir şey olmadığı Zeyl'in gerekçesinde ifade edilmiş olup; esasında şer'i yargılama usulünde önceden beri uygulanan dava zabtı usulünün biraz değiştirilmiş hali olduğu belirtilmiştir.⁸¹

⁷⁹ Zeyl (Mad. 10); *İzahname*, s. 2032-2033.

⁸⁰ Zeyl (Mad. 5, 8, 10); *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 15-16; *İzahname*, s. 2035.

⁸¹ *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 16.

Yukarıda değinildiği üzere, yazılı tebligat usulünde temel amacın, davaların uzamasına engel olmak, en kısa ve kesin bir yolla hüküm verilmesini sağlamak olması dolayısıyla karşılıklı olarak tarafların birbirine tebliğ ettirecekleri layihada veya layiha yerine geçmek üzere hâkim huzurunda tutulan dava zabtında, her türlü asli ve fer'i iddia, savunma ve itirazın, toplu olarak ve bir sıra ile sunulması zorunlu tutulmuştur. Buna göre davalı tarafın layihasında ya da dava zabtında, davanın esasına ilişkin beyanlara geçmeden önce ilk itirazlarını ileri sürmesi gerekmiştir. Aksi takdirde bu itirazlar dikkate alınmayacak veya davalı, bundan kaynaklanacak haklarını kaybedebilecektir. Sözlü muhakeme aşamasına geçildiğinde de bu sıraya itibar edilerek duruşmaların yürütülmesi; nihayet karar ve hükmün de bu iddia, itiraz ve savunmaların birer birer ne gibi kanuni sebeplere dayanılarak kabul olup olunmadığı ve ilgili kanun maddeleri gösterilmek suretiyle verilmesi öngörülmüştür.⁸²

Esasında yazılı tebligata dair düzenlemenin genel hükümleri uyarınca, tarafların ikiye defa layiha veya zabt-ı dava teatisinde bulunması öngörülmüşse de bu kesin bir hüküm olarak düzenlenmemiştir. Nitekim yukarıda da ifade edildiği üzere, ispatı kolay olan basit davalar ile kanuni süreler dolayısıyla gecikmesinde sakınca olan acil davalarda, bu usulün işletilmesi konusunda hâkime takdir hakkı tanınmış olup; layiha sunulmasına gerek olmaksızın sadece arzuhâl ve delil belgelerinin ibrazıyla yetinilebileceği öngörülmüştür. Bunun yanı sıra, basit veya acil olmayan diğer davalar bakımından da ilk defa teati olunan evrak ile davanın yeterli derecede açıklandığına kanaat getirilmesi halinde, tarafların ittifakla mahkemeye başvurarak sunacakları beyan üzerine ya da mahkemece re'sen birinci tebligatla yetinilerek sözlü muhakemeye geçilebileceği düzenlenmiştir.⁸³

Bu şekilde gerçekleştirilen layiha ya da duruma göre dava zabıtlarının teatisi sürecinin akabinde, sözlü muhakeme safhasına geçmeden önce mahkeme heyetinin sunulan tüm belgeleri incelemesi gerekli görülmüştür.⁸⁴ Bu sayede, mahkeme heyetinin davanın bütününe hâkim olması, hangi meselelerin çözümlenip aydınlatılması gerektiği gibi hu-

⁸² Zeyl (Mad. 14); İzahname s. 2033-2034.

⁸³ Zeyl (Mad. 7); İzahname, s. 2035.

⁸⁴ Zeyl (Mad. 11).

susları belirleyerek daha hızlı ve adalete uygun bir neticeye varabileceği düşünülmüştür.⁸⁵

b. Sözlü Muhakeme

Yazılı tebligat usulü uyarınca layiha veya dava zabıtlarının teatisi sürecinin tamamlanması ve mahkeme heyetinin dava dosyasını incelemesinin ardından, yargılamanın bu safhasında, taraflardan birinin sözlü talebi üzerine mahkeme duruşma günü belirleyerek tarafları davet etmiştir. Yazılı tebligat aşamasında sunulmuş belgelerin tekrar okunmasına gerek görülmez veya taraflardan birinin bu yönde bir talebi söz konusu olmazsa, layiha ve diğer belgeler tekrar okunmayarak; iddia veya savunmalarını açıklamak ve ispat için delil belgelerini ortaya koymak üzere önce davacı, sonra davalı tarafa söz verilmiştir. Kural olarak önceki aşamada olduğu gibi burada da taraflara ikişer defa söz verilmesi öngörülmüştür. Ancak bu kesin bir hüküm olmayıp; meselenin gereğine göre sözlü beyan süreci tekrar edebilmiştir. Burada tarafların esas dâhilindeki sözlerinin hiçbir şekilde kesilmesine izin verilmemiştir. Fakat tarafların yazılı beyanlarında belirsiz kalmış, tam olarak açıklanmamış veya meselenin aydınlatılmasına hizmet edeceği düşünülen durumlar söz konusuysa, mahkeme reisi veya onun izniyle üyelerin ilgili hususlarda taraflardan izahat istemesine imkân tanınmıştır. Bu durumda zabıt kâtibince, tarafların yazılı şekilde sunmuş oldukları hususlar haricindeki beyanları ile ikrar veya davadan feragat gibi hükme tesiri olabilecek beyanları, mahkeme reisinin emir ve ihtarıyla zabta geçirilmiş; yargılama akabinde ilgili zabıtname okunarak doğruluğunun taraflarca onaylanması üzerine mahkeme heyetince imzalanmıştır.⁸⁶

Eğer davalı taraf, yazılı tebligat aşamasında kendisine tanınan süre içerisinde cevap layihasını mahkemeye sunmamışsa, bu durumda davacı taraf, sözlü muhakeme için hasmını duruşmaya davet ettirebilmiştir. Davalı bu davete icabet etmezse, hakkında gıyabi yargılama yürütülerek hüküm verilmiştir. Ancak söz konusu davete davalı bizzat icabet etmesine rağmen layiha vermeye yetkin değilse, bu durumda davasını yukarıda belirtildiği üzere zabıt kâtibine zabt ettirebilmiştir. Bunun üzerine davacının isteğine bağlı olarak doğrudan sözlü muha-

⁸⁵ *İzahname*, s. 2035.

⁸⁶ Zeyl (Mad. 11); *İzahname*, s. 2032, 2036; *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 16-17.

keme aşamasına geçilebileceği gibi davacı, davalının sunduğu cevaba karşı layiha vermek veya cevabını zabt ettirmek için bir süre de talep edebilmiştir. Fakat söz konusu davete davalı bizzat icabet etmeyip vekil göndermişse, her halükarda vekilin aynı gün mahkemeye layiha sunması şart tutulmuştur. Eğer vekil mahkemeye geldiği aynı gün layihasını sunmaz veya bizzat gelen davalı cevabını zabt ettirmekten imtina ederse temerrüde düşmüş addolunarak yine hakkında yapılacak gıyabi yargılama neticesinde hüküm verilmiştir.⁸⁷

Diğer taraftan, yazılı tebligat aşamasında tarafların sunmadıkları delil belgelerini, sözlü muhakeme aşamasında sunmalarına izin verilmemiştir. Ancak bu belgelerin daha önce sunulmamasının geçerli bir mazerete dayandığına mahkemece kanaat getirilirse, söz konusu delil belgelerinin kabulü zorunlu tutulmuştur. Bu halde talep edilirse yargılamanın bir ay erteleneceği öngörülmüştür.⁸⁸

Bunun yanı sıra, gerek teati olunan layihalarda gerek mahkeme huzurunda, tarafların iddia ve savunmalarının aslını değiştirmemek şartıyla bunları düzeltebileceği veya azaltabileceği öngörülmüş; ancak hiçbir gerekçe ile arttırmaları mümkün görülmemiştir. Bu konuda sadece davanın açılması ardından asıl davanın fer'i olmak üzere faiz veya zarar, ziyan gibi hususların asıl davaya eklenmesine izin verilmiştir. Bu durumda davanın fer'ine ilişkin talep, kanuna uygun görüldüğü takdirde asıl dava ile birlikte görülerek hüküm verilmiştir.⁸⁹

Görüleceği üzere bu aşamada yer alan hükümler, önceki usule nazaran daha düzenli, öngörülebilen ve hızlı bir yargılamanın gerçekleşmesi amacını temin eder bir nitelik taşımıştır.

c. Karar ve Hüküm

Yukarıda da ifade edildiği üzere, tarafların mahkemeye sunmuş oldukları layiha ve belgelerde ilk itirazlar da dâhil olmak üzere tüm iddia ve savunmaların toplu bir şekilde ve bir sıraya uyularak ileri sürülmesi zorunlu tutulmuştur. Böylece uygulamada karşılaşılan, söz

⁸⁷ Zeyl (Mad. 9); *İzahname*, s. 2035.

⁸⁸ Zeyl (Mad. 12); *İzahname*, s. 2036.

⁸⁹ Zeyl (Mad. 13); *İzahname*, s. 2036.

konusu iddia ve savunmaların farklı safhalarda gündeme getirilerek, ayrı ayrı karara bağlanmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Bu doğrultuda usulüne uygun olarak sözlü muhakemenin neticelenmesi ardından mahkeme, dava içerisindeki tüm iddia ve savunmaları bir karar vermek üzere müzakereye başlamıştır. Fakat mahkemece husumet, zamanaşımı, görev ve yetki gibi davanın esasına girilmeden rüyeti, tarafların da menfaatine olduğu durumlarda, yargılama daha ileriye sevk edilmeyip karar verileceği öngörülmüştür. Bunun yanı sıra davanın esası hakkında karar verilmesi, eğer çeşitli hesaplama, bilirkişi incelemesi veya dava konusunun keşfini gerektirirse, öncelikle söz konusu inceleme ve işlemlerin gerçekleştirilmesine veya gereken durumlarda yemin tevcihinin icrasına karar verilmiştir.⁹⁰ Bunun ardından davanın esası hakkında karar ve hüküm verilmiştir.⁹¹

Mahkemece müzakere neticesinde hemen karar verilip tefhim edilebileceği gibi, heyetin karar vermek ve dosyayı değerlendirmek için zamana ihtiyacının olabileceği de öngörülmüştür. Ancak bu durumda, yargılamanın sona ermesinden sonra müzakere sürecinin hiçbir sebeple on günü aşamayacağı kesin olarak belirtilmiştir. Neticede verilecek hükümde, tarafların layihalarında ileri sürdükleri iddia ve savunmaların her birine dair ret veya kabul sebepleri, ayrı ayrı fıkralarda ve dayanak alınan kanun maddelerini de içerecek şekilde mahkeme reisi veya üyelerden biri tarafından yazılarak imzalanmış; eğer çoğunluk kararına muhalefet varsa, söz konusu muhalefetin sebebi de bu görüş sahibi tarafından kendi el yazısıyla yazılıp imzalanmıştır. Ardından bu hüküm, bizzat mahkeme reisi tarafından mahkemede okunmak suretiyle taraflara alenen tefhim olunmuştur. Bu şekilde verilmeyen hüküm ise yok hükmünde kabul edilmiş ve

⁹⁰ Buna göre, davanın esasına girilmeden önce keşif ve muayene, bilirkişi incelemesi veya çeşitli hesaplamaların yapılması için verilebilecek kararlara “karar-ı dâdi/adadi” denilmiş olup; bunlar “davanın görülmesinin kolaylaştırılması ve bir neticeye bağlanması için hazırlayıcı tedbiri bildiren kararlar” şeklinde tanımlanmıştır. Yemin tevcihi gibi kararlar ise “karar-ı karine” olarak adlandırılmış olup; bunlar ise “davanın görülmesini kolaylaştırmak ve bir neticeye bağlanmasını hazırlamakla beraber bu hükmün ne olacağını ihdas eden bir tedbiri bildiren kararlar” şeklinde ifade edilmiştir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 31. Baskı, Aydın Kitabevi, 2015, s. 563.

⁹¹ Zeyl (Mad. 14); *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 17-18.

bundan sorumlu olan mahkeme heyeti aleyhinde kanuni işlem başlatılması öngörülmüştür.⁹²

Yazılı tebligat usulüne uygun şekilde gerçekleştirilen yargılama neticesinde verilen hükmün, yukarıda belirtildiği üzere tefhiminin ardından, ilamın hazırlanarak taraflara verilmesi öngörülmüştür. Buna göre söz konusu ilamlarda, karar ve hükmü veren mahkemenin unvanı, tarafların ve varsa vekillerinin isim, şöhret, zanaatları, yabancı devlet tabiiyetinden ise tabiiyetleri, ikametgâhları; davanın neden ibaret olduğu; teati olunan layiha ve belgelerin niteliği, imza ve tarihleri; eğer yargılama esnasında müdde-i umumi dinlenmişse mütalaasının özeti; mahkemenin söz konusu davaya ilişkin verdiği karar, bu kararın dayanağı olan sebep ve gerekçeler ile kanun maddelerinin mevcudiyeti zorunlu tutulmuştur. Ayrıca söz konusu hususların yer almasıyla hazırlanan ilamların ilgili mahkemenin mühürüyle mühürlenmesi ve mahkeme reisi tarafından imzalanması da şart koşulmuştur. Karar hükmünün tefhiminin ardından en geç on beş gün içerisinde, söz konusu şekil şartlarına uygun olarak ilamın düzenlenerek verilmesi öngörülmüş olup; aksi halde mahkeme reisi, başkâtip ve zabıt kâtibi hakkında yine kanuni işlem başlatılacağı düzenlenmiştir.⁹³

Görüldüğü üzere yazılı tebligat usulü çerçevesinde, hüküm ve ilamlar da kesin bir şekil ve düzene bağlanmış olup; bu sayede ilamların karmaşa ve belirsizlikten kurtarılmasıyla temin edilen faydaların hiç de küçümsenemeyecek nitelikte olduğu ilgili Zeyl'in gerekçesinde de vurgulanmıştır. Nitekim böylece ilamların istinaf ve temyiz incelemelerinin de daha kolay ve sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir. Bunun bir diğer faydasının ise sayfalarca süren karışık ilam müsveddelerinin düzenlenerek suretlerinin verilmesi, ilâmat siciline kaydı süreçlerinde harcanan uzun zamanın kazanılması olduğu önemle ifade edilmiştir.⁹⁴

Ayrıca Zeyl'de, gerek hükmün müzakeresi ve tefhimi, gerek ilamın hazırlanarak taraflara verilmesi için öngörülen kesin süreler ve neticeleri, tarafları söz konusu işlemler için mahkemenin inisiyatifine

⁹² Zeyl (Mad. 15-16); *İzahname*, s. 2036-2037.

⁹³ Zeyl (Mad. 17); *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 19-20; *İzahname*, s. 2037.

⁹⁴ *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 20-21.

bağlı olmaktan kurtarmış olup; bu açıdan da hukuki belirlilik ve güvence teşkil etmiştir.⁹⁵

3. Uygulamada Tebliğat-ı Tahririye Usulü

Yukarıda ifade edildiği üzere, son derece önemli amaçları hedefleyerek yürürlüğe konulan söz konusu usul, hem hukuk uygulayıcılarının yetersizliği veya keyfi eylemleri, hem de halkın bu usule uygun hareket edecek teknik, ilmi ve mali imkânlardan yoksun olması sebebiyle tam olarak uygulanamamıştır.

Kendisi de bir dava vekili olan Aram Mındıkyan'ın ilgili usule dair gözlem, deneyim ve önerilerini aktardığı makalesi, uygulamaya ışık tutması bakımından önemlidir.⁹⁶ Mındıkyan'a göre, genel olarak aynen benimsenen medeni ve gelişmiş ülke kanunları, ülkenin yerel ihtiyaçlarına, halkın ve kanun uygulayıcılarının gelişmişlik seviyesine ve imkânlarına uygun değilse, faydadan çok zarara sebebiyet vermiş olup; uygulamada işlerlik kazanamayarak tadili gerekmiştir. Dolayısıyla kanunlar öngörülürken doktrindeki yeni fikirler ve medeni ülke kanunlarını rehber almak önemli görülse de öncelikle taşrada geçerli olan hayat şartları ve imkânları, örf ve adetleri, yargılama makamındaki kişilerin yetkinlik seviyesinin dikkate alınması gerektiği savunulmuştur. Osmanlı hukukuna dâhil edilen yazılı tebliğat usulünün de aynı akıbete uğradığı, yazar tarafından genel olarak ifade edilmiştir.⁹⁷

Esasında yazılı tebliğat usulünün temel unsuru olan, tarafların iddia, talep, savunma ve bunları ispata yarayan delillerini yazılı şekilde, yani bir layiha ile mahkemeye sunmaları ve karşılıklı olarak tebliğ ettirmeleri, 1879 tarihli Hukuk Usul Kanunu'nun (UMHK) 20, 21 ve

⁹⁵ *Esbab-ı Mucibe Layihası*, s. 18-19.

⁹⁶ Mındıkyan, 1911 yılında yürürlüğe giren Zeyl ile Osmanlı hukukuna dâhil olan bu usule dair, on bir yıl sonra 1922'de Adliye Nezareti'nce bir tamime ihtiyaç görülmesi üzerine bazı açıklamalarda bulunmak için bu makaleyi kaleme aldığını belirtmiştir. Yazara göre Nezaret'in böyle bir tamime ihtiyaç duymasının sebebi ise ilgili usulün ilk zamanlar uygulanmasına teşebbüs edilse de kısa bir süre sonra, neredeyse unutulmuş olarak uygulamada görmezden gelinmesi olduğu ifade edilmiştir. Mındıkyan, s. 273. Ancak bahse konu tamime Ceride-i Adliye'de rastlanamamıştır.

⁹⁷ Mındıkyan, s. 273-274.

22. maddelerinde de öngörülmüştür. Fakat burada her türlü dava için ilgili husus, tamamıyla tarafların takdirine bırakılmış ve layiha vermiş olsalar dahi tarafların sözlü muhakeme aşamasında dilerse farklı ya da genişletilmiş bir şekilde iddia ve savunmalarını beyan etmelerine imkân tanınmıştır.

Diğer taraftan yazılı tebligat usulüne bakıldığında, temel kural olarak benimsenen söz konusu hususun, kesin bir şekilde uygulanmasını engelleyecek kimi hükümlere burada da yer verildiği görülmektedir. Nitekim 1911 tarihli Zeyl'in 7. maddesinde, acil ve basit olan davalar bakımından, davacı tarafça bu usulün uygulanmasına gerek olmadığı'nın beyan edilmesi ve mahkemenin de bunu uygun görmesi halinde, eski usule dönülerek sadece arzuhal ve delil belgelerinin sunulmasıyla yetinilebileceği öngörülmüştür. Eski hükümden farklı olarak Zeyl'de esas takdir merci olan mahkemelerin uygulamada çoğunlukla sabit bir karar şeklinde, davanın içeriğini dikkate almaksızın basitliğine karar verdikleri ve böylece ilgili usulün devre dışı bırakıldığı Mındıkyan tarafından ifade edilmiştir. Hatta yazar, kendisinin bizzat yazılı tebligat usulüne tâbi olmak üzere sunmuş olduğu dava dilekçesinin arkasına da basit kararı vererek bu külfetten kurtulmak isteyen mahkemelere rastladığını belirtmiştir.⁹⁸

Buna ek olarak aynı maddede, ilgili usul uyarınca kural olarak iki-şer defa teati edilmesi gereken layiha ve ekli belgelerin, mahkemece yeterli görülmesi ve tarafların da bununla yetineceklerini beyan etmeleri halinde, bir kez teati olunabileceğine ilişkin hüküm de yer almıştır. Karşımıza söz konusu hükmü dayanak alan bir temyiz mahkemesi kararı da çıkmıştır. Buna göre ilk derece mahkemesince verilen karar, iki kez layiha teatisinin gerçekleştirilmediği gerekçesiyle davalı taraftan temyiz edilmiştir. Temyiz incelemesi neticesinde ise Zeyl'in ilgili

⁹⁸ Mındıkyan, s. 273-274; Ayrıca Zeyl'in ilgili hükümlerinin kabulüyle taraflara iddia ve savunmalarını yazılı şekilde sunabilmek konusunda takdir hakkı tanıyan UMHK'nın ilgili maddelerinin (Mad. 21, 22, 23) akıbeti de kafa karışıklığına neden olmuştur. Nitekim yazılı tebligat usulü sadece istinafi mümkün olan davaları kapsamına almıştır. İstinaf yolu kapalı olanlar bakımından ise eski hükümlerin yürürlükte olup olmadığına dair gerek mahkeme içtihatlarında gerek doktrinde bir tereddüt meydana gelmiş olup bu hususun aydınlatılması istenmiştir. Aram Mındıkyan, "Sual - Usul-i Muhakeme-i Hukukiye'nin 20, 21, 22. Maddeleri", *Muhammat*, Sene 2, S. 20, (R. 1328) M. 23.02.1913, s. 633-634.

maddesi uyarınca eğer ilk kez teati edilen layiha mahkemece yeterli görülürse diğer tebligata yer olmadığı ve söz konusu düzenlemede bunun açık bir bozma sebebi olarak belirtilmediği gerekçesiyle karar onanmıştır.⁹⁹

Anlaşıldığı üzere her ne kadar ilgili maddede yer alan hükümler, acil durumlarda ve basit davalarda, öngörülen prosedür nedeniyle sürecin uzamasını engellemek amacını taşısa da uygulamada bu amacın dışına çıkmış; tüm davalar bakımından sosyal, ilmi, ekonomik çeşitli sebeplerle bir nevi külfet görülen ilgili usulün devre dışı bırakılması için kullanılmıştır.

Mındıkyan'a göre, yazılı tebligat usulünün kısa bir süre sonra uygulamada görmezden gelinmesinin altında yatan sebeplerin başında, halkın yanı sıra dava sürecinde taraflara yardımcı olan arzuhalci gibi kişilerin, kanuni şartlara uygun olarak layiha hazırlayıp, öngörülen usuli süreçleri yürütebilecek hukuki bilgi ve yeteneğe sahip olamaması yer almıştır.¹⁰⁰

Bu çerçevede yazar, 1807 tarihli Fransız Hukuk Usul Kanunu'nda yer alan "*avoué*" benzeri bir kurumun Osmanlı'da da tesisi gereğini savunmuştur. Fransız düzenlemesi uyarınca avukatlardan ayrı olarak davanın taraflarını temsil etmekle görevli olan bu kişiler, sözlü muhakeme aşamasına kadar dava dilekçelerini hazırlamak, uzlaşma müzakerelerini yürütmek gibi tüm usuli işlemleri yerine getirmiş resmi görevlilerdir. Ancak bu kişilerin sözlü şekilde gerçekleştirilen duruşmalarda bulunması ve müvekkili adına beyanlarda bulunması kural

⁹⁹ Dersaadet Bidayet Mahkemesi İkinci Dairesi'nde görülen müdahalenin menni davasında verilen 8 Teşrinievvel 1327 tarih ve 1481 numaralı ilamın temyiz incelemesi neticesinde verilen onama kararında, davalının mahkemece gerçekleştirilen ilk davete icabet dahi etmemiş olması da etkili olmuştur. Söz konusu (H. 3 Cemaziyelahir 1330/R. 7 Mayıs 1328) M. 20.05.1912 tarihli temyiz mahkemesi kararı için bkz. *Mecmua-ı Mukarrerat-ı Temyiziye* (Hukuk Kısmı), C. II, Selanik Matbaası, Dersaadet, (R. 1328) M. 1912/1913, s. 120-121.

¹⁰⁰ Yazarın makalesinde dile getirdiği hususlara ilişkin olarak Muhamat gazetesi de görüşlerini dipnotlarda aktarmış olup; bu hususta temel sorunun usulün kendisinde değil, belki davaların avukatsız yürütülmesinde olabileceği ifade edilmiştir. Bu usulün ister istemez avukat marifetiyle davaların yürütülmesini gerektireceği ve bunun da belki fiili olarak halka fayda sağlayabileceği belirtilmiştir. Mındıkyan, s. 274-275.

olarak mümkün değildir.¹⁰¹ Her ne kadar yazılı tebligat usulünde, layiha hazırlamaya yetkin olmayanlar için bir kolaylık olarak zabt-ı dava usulü benimsenmiş ise de fiiliyatta bunun da olması gerektiği gibi işlemediği belirtilmiştir. Asli vazifelerini bile yerine getirmekte zorlanan zabıt kâtipleri için fazladan bir külfet teşkil etmesi bir yana, mahkeme heyetinden birinin de çoğu zaman zabtın tutulmasına nezaret etmediği düşünüldüğünde, söz konusu zabıtların özensiz ve tarafların haklarını korumaktan aciz bir nitelik taşıdığı ifade edilmiştir.¹⁰²

Bunun yanı sıra yazar tarafından, mahkeme heyetince çoğu zaman Zeyl'in ilgili hükümlerine aykırı hareket edildiği belirtilmiş; buna örnek olarak ise şu hususlar sayılmıştır: 1. Dava dosyasında yer alan layiha ve belgeleri inceleyip davaya tam olarak hâkim olmadan sözlü duruşmalara geçilmesi. 2. Yazılı tebligat aşamasından sonra taraflara yeni iddia, talep veya savunmada bulunma hakkı ve istisna durumlar dışında yeni delil ileri sürme imkânı tanınmamasına karşın, bunun ihlal edilerek yargılamanın uzamasına ve hukuki belirsizliğe yol açılması. 3. Yargılamanın sona ermesinin ardından dosyanın müzakere edilerek hükmün verilmesi ve ilamın hazırlanması için kanunda öngörülen kesin sürelerle riayet edilmemesi.¹⁰³

SONUÇ

Nizamiye mahkemelerindeki medeni yargılamalarda, 1879 yılında yürürlüğe giren Hukuk Usul Kanunu, temel düzenleme olarak karşımıza çıkmış; Avrupa'daki usuller ve doktrindeki yeni fikirlerden etkilenmekle birlikte, Mecelle'ye de atıflar içermesi dolayısıyla karma bir nitelik taşımıştır. Söz konusu düzenlemede benimsenen yargılama usulü, kural olarak sözlü ve gayet basit bir usulün takip edildiği şer'îye mahkemelerinde geçerli olan usulden önemli bir farklılık içermemiştir. İlgili Kanun'un kabulü öncesinde, 1807 tarihli Fransız Hukuk Usul Kanunu'nda yer alan yazılı yargılama usulünün benimsenmesi fikirleri gündeme gelse de genel olarak Osmanlı halkı ve adli teşkilatının

¹⁰¹ Günümüz Fransız hukukunda avukatlar ile "avoué" arasındaki fark, temyiz mahkemeleri haricinde tamamen ortadan kalkmıştır. "Avoué" kurumu hakkında bkz. Encyclopedia Britannica. Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/topic/lawyer#ref152901>. (ET. 21.09.2025)

¹⁰² Mindıkyan, s. 275-277.

¹⁰³ Mindıkyan, s. 276.

mevcut durumu, kapasitesi ve ihtiyaçları buna engel olmuş; sonuçta eski usulün genel hatlarıyla takibine devam edilmiştir.

İlgili Kanun'da, nizamiye mahkemelerinde ilk derece olarak gerçekleştirilen medeni yargılamalarda, açık ve kesin olarak belirtilen hususları ihtiva eder şekilde ve yazılı olarak sunulan arzuhalde davanın açılmasının ardından, muhakeme ve nihayetinde karar ve hüküm safhalarının takip edildiği bir yargılama süreci öngörülmüştür. Bu usul çerçevesinde yazılılık ilkesi, bahse konu arzuhalde davanın açılması, muhakeme ve karar aşamalarında ileri sürülen tüm beyanların zabta geçirilmesi ile ilamın düzenlenerek taraflara verilmesi gibi hususlarda işlerlik kazanmıştır. Tarafların iddia, talep, savunma ve bunları ispata yarayan delillerini karşılıklı şekilde ilk kez beyan edip ileri sürdükleri; mahkeme tarafından da söz konusu hususların incelendiği muhakeme safhası, temel yargılama kesitini teşkil etmiştir. Bu safhanın kural olarak sözlü şekilde cereyan etmesi, yargılamada sözlülük ilkesinin ağırlıklı olarak işlerlik kazanmasına yol açmıştır.

Esasında bu usul çerçevesinde öngörülen hükümler, yargılamanın eskiye kıyasla daha düzenli, belirli ve hızlı bir şekilde cereyan ederek sonuçlanması için yeterli niteliktedir. Ancak sözlülük ilkesinin esnek yapısının da etkisiyle uygulamada muhakeme aşaması, sürekli yenilenebilen veya artırılabilen beyan ve itirazlarla uzamış; yargılamanın karmaşık ve belirsiz bir hal almasına neden olmuştur. Karar ve ilamların düzenlenmesindeki eksiklik ve usulsüzlüklerin de eklenmesiyle genel olarak bu sürecin adaletin tesisine verdiği zararlar, ilgili usulün değişmesi ve Avrupa'daki çoğu düzenlemede olduğu gibi yazılılık ilkesinin etkin kılınmasına dair görüşü güçlendirmiştir.

Bahse konu sıkıntılara çözüm olması adına 1911 yılında yürürlüğe konulan Zeyl ile tebligat-ı tahririye usulü benimsenmiştir. İflas davaları hariç olmak üzere, kural olarak nizamiye mahkemelerindeki hukuk ve ticaret davalarında geçerli kılınan bu usul kapsamında öngörülen temel değişiklik, davanın açılması ile eski usulde sözlü şekilde gerçekleştirilen muhakeme aşaması arasına yazılı tebligat denilen bir safhanın eklenmiş olmasıdır. Bu safhada tarafların iddia, savunma ve delillerini belirli bir sıra çerçevesinde ve hükme esas olmak üzere layiha ile yazılı şekilde sunmaları ve kural olarak iki kez layiha teatisinde bulunmaları öngörülmüştür. Burada eski usule kıyasla can alıcı husus,

sözlü muhakeme aşamasına geçildiğinde layihada yer alan iddia ve savunmaların değiştirilmesine veya genişletilmesine imkân tanınmamış olmasıdır.

Diğer taraftan, kabul edilen yeni usul çerçevesinde ağırlık kazanan yazılilik ilkesi katı bir şekilde benimsenmemiş; daha önce dile getirilen endişelere çözüm olabileceği ve uygulamada da işleyebileceği düşünülen zabt-ı dava usulü gibi alternatif bir yöntem ve bazı esnetici kurallar da öngörülmüştür. Böylece Osmanlı adli teşkilatı ve toplum şartlarına daha kolay uyum sağlayacağı düşünülmüştür.

Söz konusu temel değişikliğin yanı sıra, tebligat-ı tahririye usulü kapsamında öngörülen önemli değişikliklerden bir diğeri, yazılı tebligat aşamasının ardından sözlü muhakemeye geçmeden önce, dava dosyasının mahkeme heyetince incelenmesi zorunluluğudur. Ayrıca yargılama neticesinde karar ve ilamların hazırlanarak taraflara tefhim ve tebliği için Kanun'da kesin süreler öngörülmüş olup; buna dair ilgili usul kapsamında getirilen değişiklik ise karar ve ilamların şekil ve içerik olarak nasıl hazırlanacağını daha detaylı düzenlenmesi ve söz konusu sürelerle uyulmaması halinde tüm sorumlular hakkında kanuni işlem başlatılacağını daha açık ve kesin bir dille belirtilmiş olmasıdır.

Genel olarak bu değişikliklerle amaçlanan hususlar, ilgili davalarda yargılamanın uzamasına sebep olan unsurları ortadan kaldırmak, yargılamada düzeni ve hukuki belirliliği sağlamaktır. Ayrıca bu sayede halkın adalet sistemine güvenini tesis etmek de önemli hedeflerden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Fakat hâkimler ve adli personelin eski alışkanlıklarını devam ettirmeleri, keyfi eylemleri veya gerek nitelik gerek nicelik bakımından yetersizlikleri bir yana; halkın da bu usule uygun hareket edecek teknik, ilmi ve mali imkânlardan yoksun olması, söz konusu usulün tam olarak uygulanmasına engel teşkil etmiştir. Uygulamada umulduğu gibi sonuç alınamayıp daha ziyade bir girişim olarak kalsa da Türk hukuk tarihi bakımından, bu alana ilişkin kanunlaştırma çalışmalarında önemli bir aşama teşkil etmiştir.

Kaynakça

Kitaplar

- Ahmed Ziya, *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu Şerhi*, Karabet Matbaası, (H.1322) M. 1904/1905.
- Alangoya Yavuz/Yıldırım M. Kamil/Deren-Yıldırım Nevhis, *Medenî Usul Hukuku Esasları*, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2009.
- Arslan Ramazan/Yılmaz Ejder/Taşpınar Ayvaz Sema/Hanağası Emel, *Medenî Usul Hukuku*, Güncellenmiş 11. Baskı, Yetkin Yayınları, 2025.
- Atalı Murat/Ermenek İbrahim/Erdoğan Ersin, *Medenî Usul Hukuku*, Gözden Geçirilmiş ve Güncellenmiş 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2025.
- Bayındır Abdülaziz, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.
- Bozkurt Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi - Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2020.
- Budak Ali Cem/Karaaslan Varol, *Medeni Usul Hukuku*, 4. Baskı, Adalet Yayınları, Ankara, 2020.
- Demir Abdullah, *Osmanlı Mahkemesi - Medeni Yargılama Hukuku*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2010.
- Develioğlu Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 31. Baskı, Aydın Kitabevi, 2015.
- Gayretli Mehmet, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kanunlaştırma Çalışmaları*, 1. Baskı, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2015.
- Görgün L. Şanal/Börü Levent/Kodakoğlu Mehmet, *Medenî Usul Hukuku*, Değiştirilmiş, Genişletilmiş ve Yargı Kararları İşlenmiş 12. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2023.
- Muşul Timuçin, *Medenî Usul Hukuku*, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2012.
- Mübaşirlik Tatbikat Mektebi Dersleri (Dersaadet’te kurulan Mübaşirlik Tatbikat Mektebi’nde ders veren Hamid ve Cemil Beyler tarafından yazılan derslerin özetidir.), *Matbaa-yı Amire*, İstanbul, (H. 29 Cemaziyevvel 1333/R. 1 Nisan 1331) M. 14.04.1915.
- Tanrıver Süha, *Medeni Usul Hukuku, C. I (Temel Kavramlar ve İlk Derece Yargılaması)*, 3. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2020.
- Tevfik Tarık, *Yeni Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye*, Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet, (R. 1327/H. 1329) M. 1911/1912.
- Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu’na Zeyl olmak üzere Adliye Nezareti’nden tanzim kılınan Mevad-ı Kanuniyenin Esbab-ı Mucibe Layihası*, (Tevfik Tarık, *Yeni Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye*, Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet, (R. 1327/H. 1329) M. 1911/1912 içinde). (Esbab-ı Muciba Layihası)
- Pekcanıtez Hakan/Atalay Oğuz/Özekes Muhammet, *Medeni Usul Hukuku Ders Kitabı*, 6. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2018.
- Postacioğlu İlhan E./Altay Sümer, *Medeni Usul Hukuku Dersleri*, 7. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015.

Yorgaki, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu Şerhi, Matbaa-yı Hukukiye, İstanbul, (H. 1329) M. 1911.

Makaleler

Akman Ahmet, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Usul Hukukundaki Gelişmeler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 1, 2019, ss. 431-450.

Budak Ali Cem, “Alangoya’ya Göre Yargılamanın Amacı ve Hâkimin Gerçeği Aramaktan Vazgeçmesi”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 2, 2019, ss. 23-44.

Mındıkyan Aram, “Sual - Usul-i Muhakeme-i Hukukiyenin 20, 21, 22. Maddeleri”, *Muhamat*, Sene 2, S. 20, (R. 1328) M. 23.02.1913, ss. 633-634.

Mındıkyan Aram, “Tebliğat-ı Tahririye Usulü”, *Muhamat*, S. 9-53, (H. 6 Zilkade 1340/R. 1 Temmuz 1338) M. 1 Temmuz 1922, ss. 273-277.

Taşpınar Sema, “Medenî Yargılama Hukukunda Amaç Sorunu”, *Av. Dr. Faruk Erem Armağanı*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 1999, ss. 761-787.

Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu’nun Mevad-ı Müzeyyelesine Dair İzahname, *Ceride-i Adliye*, Sene 2, S. 39, (H. 21 Recep 1329/R. 5 Temmuz 1327) M. 18.07.1911. (İzahname)

Velidedeoğlu Hıfzı Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, *Tanzimat C. I*, MEB Yayınları, İstanbul, 1940.

Yıldırım M. Kamil, “Teksif ve Sözlülük İlkeleri Açısından Yargılama Usulleri Hakkında Düşünceler”, *Prof. Dr. Ergun ÖNEN’e Armağan*, İstanbul, 2003, ss. 467-491.

Diğer Kaynaklar

Düstur, I. Tertip, C. I, IV; II. Tertip, C. III.

Encyclopedia Britannica. Erişim Adresi: <https://www.britannica.com/topic/lawyer#ref152901>. (ET. 21.09.2025).

Mecmua-ı Mukarrerat-ı Temyiziye (Hukuk Kısmı), C. II, Selanik Matbaası, Dersaadet, (R. 1328) M. 1912/1913.

Resmi Gazete

Takvim-i Vekayi, (H. 18 Rebiülahir 1329/R. 4 Nisan 1327) M. 18.04.1911, Sene 3, No. 800.

